

Fig. 1. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1989. - *Exterior seen from the south-east.*

VÆRSLEV KIRKE

SKIPPINGE HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog ansat til 12 øre.¹ En sognepræst er nævnt 1444, 1484 og 1510.² 1567 havde sognet 30 tiendeydere,³ og patronatsretten var kongelig,⁴ indtil historikeren, kancelliråd Niels Slange ved skøde af 29. aug. 1699 fik overdraget jus patronatus et vocandi til kirken og annekset Jorløse.⁵ 1738 ejedes kirken af konsumptionsforvalter Niels Bech, Kalundborg, der dog ikke havde kaldsretten, eftersom han var »uden adelige privilegier«. 10. sept. 1744 købte general Chr. Lerche kirken af Bech,⁷ og den lå herefter under det 1755 oprettede stamhus Lerchenborg (jfr. klokker), hvis ejer 1804 gav kongen skøde på jus vocandi.⁸ Ved skøde af 24. juni 1853

overdroges kirken til baron Vilhelm Lerche på Birkendegård, der året forinden var udskilt fra stamhuset.⁹ Kirken overgik til selveje 24. juni 1908 fra 1. jan. samme år at regne. Siden 1. april 1972 er kirken anneks til Rørby (s. 1497).

Møntfund. Ved harpning af fyld fra gulvene fandtes 1982 to mønter: en dansk fra Erik Menved og en mecklenborgsk hulpenning fra 1400'ernes begyndelse.¹⁰

Foruden mønterne indleveredes til Nationalmuseet en række **fund*, hovedsagelig fra gulvene og omfattende diverse bygningslevn så som fliser, vinduesglas og -sprosser samt tagbeklædning.¹¹

Kirken ligger i landsbyens sydlige udkant ved den tidligere præstegård og gadekæret vest for præstegårdens delvis forsvundne avlsbygninger (sml. fig. 2). Kirkegården har karakter af en lille banke med fald imod vest og nordvest. Den har bevaret gamle grænser i øst og nord, men er i 1800'rne udvidet mod vest og muligvis tillige en anelse i syd ved regulering af vejen.¹²

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården hegnes af hvidtede, teglhængte mure, som følger det vestover faldende terræn i afsæt og i nordvest tilmed befæster skråningen mod gadekæret. Ældst og formentlig middelalderlig er nordmuren omkring kirkegårdens gamle del. Den er af munkesten i munkeskifte over markstenssyld og på strækningen nærmest præstegården forhøjet ca. 30-60 cm. Denne ændring, som foretoges 1665,¹³ markerer sig tydeligst udvendig ved et tilbagespring over den oprindelige afdækning af munketegl (kun nonnerne bevaret); forhøjelsen har derimod udadvendte vingesten. I 1800'rne, i forbindelse med kirkegårdsudvidelserne, er nordmuren først øget med et kort stykke, som imiterer den middelalderlige mur (munkesten samt munke og nonner) og hviler på høj kløvstenssokkel. Den resterende del af nordmuren samt hele vest- og sydsiden er formentlig opført i slutningen af 1800'rne.¹⁴ Over kløvstenssoklen, der hæver sig højt i nord, er benyttet små, røde sten undtagen i syd omkring den gamle del af kirkegården, hvor ældre materialer, hovedsagelig munkesten, er genanvendt. De nye mure, hvis afdækning er indadvendt, stod længe uden hvidtning. Østsiden

nord for præstegårdslængen, hvis gavl hviler på gammel ringmur, er fornyet o. 1897¹⁵ med kløvsten kronet af et par skifter tegl under de udadvendte vingesten. Her lå tidligere en tfløj af præstegården (sml. fig. 2).

Hovedindgangen i vest er en køreport med flankerende fodgængerlåger. De gråblå træremmeffløje er ophængt i murede piller af en type, som forekommer ved mange af Lercheslægtens kirker, f. eks. Viskinge (s. 1858): Pillerne afdækkes med sadeltage over sparekopgesims og prydes ud- og indvendig af korsblændinger.¹⁶ Ældst af kirkegårdslågerne, muligvis middelalderlig, er præstegårdslågen, østligt i nordmuren. Den murede portal, der har fals til begge sider er udvendig fladbuet, indvendig nærmest tilspidset i det ombyggede stik; den vandrette kam, afdækket med vingesten, er tydeligvis ældre end den omgivende forhøjelse fra 1665. Nyere sortmalet jerntræmmeffløj. I syd er indsat en låge samtidig med de omgivende mure fra 1800'ernes slutning. Pillerne svarer til hovedindgangens, og den sortmalede jerntræmmeffløj er som præstegårdslågens. - 1668 fik Christopher snedker betaling for en ny tkirkeport (vel selve fløjen).¹⁷ Ved kirkens beskrivelse 1862 fandtes en tkøreport i vest, og herudover var der to tflåger i syd: en ved sydøsthjørnet med stakitlåge, en anden vestligere med bræddedør som præstegårdslågen.⁹

Inden for kirkegårdsmuren i øst og vest vokser ahorn, mens der langs en strækning af syd-muren står nyere birketræer - en beplantning, som åbenbart har gammel hævd.¹⁸

Bygninger m.v. på kirkegården. Redskabsbygningen i kirkegårdens nordvestre hjørne synes opført o. 1880.¹⁹ Den enkle bygning er af kløvsten som de omgivende, samtidige ringmure. Ved en istandsættelse 1985 (arkitekt Jan Gehl) blev de oprindelige gulstensgavle erstattet af lavere uden fod- og toptinde. Gesims og tagværk fornyedes; bygningen, der hidtil havde stået i blank mur, kalkedes hvid og fik nye vingetegl. I sydgavlen mod kirkegården er en fladbuet dør, og i den vestre side mod gaden en blændet døråbning.

Ligkapellet er opført 1912 ved sydøsthjørnet,

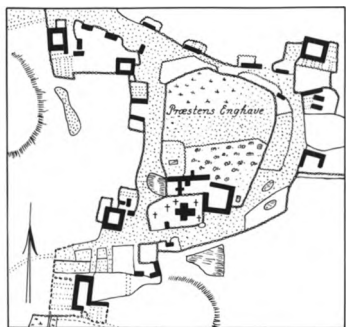

Fig. 2. Landsbyplan 1787. - Village map.

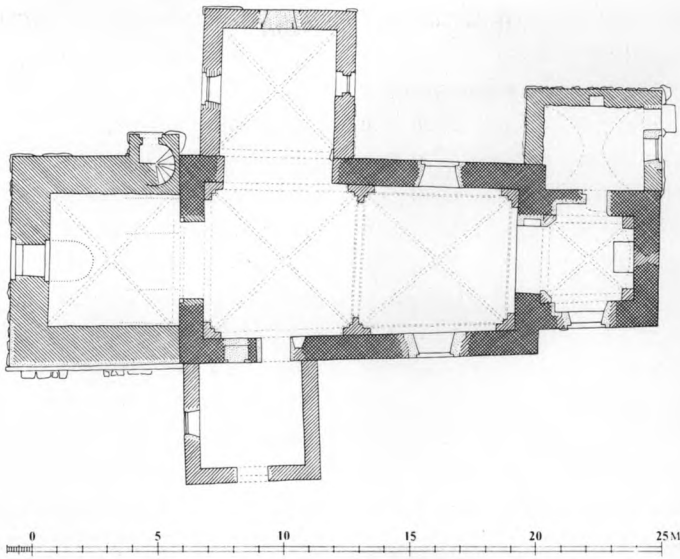

Fig. 3. Plan. 1:300. Målt af Per Godtfredsen 1966, suppleret af Birgit Als Hansen 1982 og tegnet af Marianne Nielsen 1989. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p. 9.*

således at dets vestgavl ligger i flugt med kirkegårdsmuren.²⁰ Den hvidkalkede, teglhængte bygning er i nygotisk stil med kamtakkede gavle, prydet af korsblændinger. Vestgavlens dør er spidsbuet, ligesom vinduerne med støbejernsstel.

I den tidligere præstegårds søndre længe har man i vestenden indrettet *fyrsum* (1966) og *toiletter* (1983).

På matrikelkortet fra 1787 (fig. 2) ses en forsvunden *†bygning* på kirkegården, syd for kirken. Et *†nødtørfshus* var 1925 under opførelse ved redskabshusets østside,⁹ hvorfra det fjernes 1985.

Der er brolagt *fortov* ved kirkens nordside.

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib med levn af et samtidigt (t)tårn i vest. Dette anlæg, som formentlig er opført på Valdemarstiden o. 1200, er senere udvidet med fire tilbygninger: Ældst er sandsynligvis det endnu i middelalderen ombyggede våbenhus mod syd, mens et nordkapel er tilføjet i 1400'ernes anden halvdel samtidig med påbegyndelsen af et nyt og større tårn, som dog muligvis først er fuldendt senere. Yngst er

sakristiet fra middelalderens slutning. Orienteringen afviger betydeligt mod nord.

Den romanske stenkirke er bygget etapevis fra øst mod vest, hvilket bl.a. fremgår af, at korets oprindelige ttagværk (s. 1935) har været rejst, før triumfgavlens fuldførtes. Endvidere ses af planen, at en skævhed ved afsætning af korets sydmur har været bestemmende for den tilsvarende afvigelse i skibets flankemur, hvorved vestgavlens er blevet ca. 70 cm bredere end den østre.

Kor og skib er bygget af *rå* og *kløvede marksten*, lagt i nogenlunde regelmæssige skifter (ca. 25-35 cm høje i gavlene) mellem kvadersatte hjørner. Hvor oprindelig murbehandling iagttages, står murværket dækket af en grovkornet, indvendig hvidtet puds. En skødesløs ridsning af selve fugemørtlen ses enkelte steder, hvor pudsen er faldet ned. Murhøjden andrager ved korets og skibets syddøstre hjørner, henholdsvis 4 og 4,5 m, målt mellem jordsmon og murkrone.

Døre og vinduer. Den rundbuede syddør stammer sandsynligvis fra våbenhusets retablering som indgangsparti 1883-84. Den oprindelige åbnings kvadersatte vestvange er imidlertid påvist 1943 og 1966 (sml. fig. 3); mod sædvane synes

Fig. 4. Det oprindelige tårns afbrudte sydmur, set fra det senmiddelalderlige tårns mellemstokværk (s. 1926). HJ fot. 1989. - *The broken south wall of the original tower seen from the second storey of the late medieval tower.*

vangen at løbe lige gennem murlivet.²¹ Nord-døren forsvandt allerede i middelalderen ved kapellets opførelse.

Af vinduer er kun bevaret spor af det østre i koret samt det vestre i begge skibets langsider. Korets gavlvindue er nu helt tilmuret, og dets omrids anes kun svagt; udvendig måler det ca. 90 x 52 cm, indvendig måske 110-120 cm i højden. Skibets sydvindue, der sidder meget tæt på døren, er tilmuret i lysningen og står siden restaureringen i 1940'rne synligt som en indvendig niche, 140 x 55 cm. Det ydre buestik iagttages fra våbenhusloftet og ses at være sat af let kiledannede marksten, udstøbt over en forskalling;²² issepunktet sidder 33 cm under murkronen. Fra nordkappellets loft ses østre halvdel af et vinduesstik, sat af kileformede kvadre.

Indre. De forsvundne *†loftsbjælker*, der i begge afsnit har hvilet på murkronen, målte for korets vedkommende 26 cm i højden ifølge aftryk på østgavlen. I murpudsens på skibets søndre overvæg ses under murkronen en indridset linje, som formentlig angiver *†loftsbræddernes* underkant. Muligvis rummer den ombyggede kor-bues søndre vange endnu oprindeligt murværk.

- *Gavlene* er bevaret.

Af det oprindelige (*†*)tårn står hovedparten af østsiden indkapslet i det nuværende tårn (sml. fig. 9), ligesom rester af de afbrudte sidemure kan iagttages både fra tårnrummet og mellemstokværket (fig. 4).²³ Byggematerialet er som i kor og skib, dvs. rå og kløvede marksten, lagt i regelmæssige støbeskifter mellem hjørnekvadere,

Fig. 5. Trappehusets overdør, set fra tårnets mellemstokværk. Det vestre hjørne er sat af kvadre fra kirkens oprindelige tårn (s. 1931). HJ fot. 1989. - *The stair turret's upper door seen from the tower's second storey. Ashlars from the church's original tower are used in the west corner of the stair turret.*

Fig. 6. Indre, set mod øst. NE fot. 1989. - Interior to the east.

der dog kun ses i nordøst. Sidemurene har været 130-35 cm brede, og tårnet målte i nord-sydlig udstrækning i alt 4,8 m, dvs. en anelse smallere end bredden af det nuværende tårnrum. Det oprindelige vesttårn har således været relativt beskeden, formentlig kvadratisk i plan og hermed repræsentant for en type, der har nydt en ikke helt ubetydelig udbredelse i Vestsjælland.²⁴

Ændringer og tilføjelser. Kor og skib har inden kirkens udvidelse med tilbygninger og formentlig i perioden o. 1350-1450 fået indbygget *hvælv*, som dog næppe er samtidige i de pågældende afsnit. Korhvælvet, der hviler på ufalsede hjørnepiller, har spidse, helstens skjoldbuer og halvtens ribber. Kapperne er kun svagt buklede, og der er topkvadrat. De to hvælvfag i skibet har falsede væg- og hjørnepiller med skråkantet

kragbånd, der på flere af hjørnepillernes sider er borthugget. De spidse skjold- og gjordbuer er helstens, men ribberne kun halvtens. De to fag adskiller sig ved, at det østre er beriget med en lille vulst på overgangen mellem kapperne og de spidse buer - et træk, som tillige med kragbåndene kendes fra bl.a. Svinninge (s. 713).

Samtidig med korets hvælvslagning er *korhuen ombygget* med spidsbue, hvorimod indbygningen af en fladbuet stol til præsten i nordvængen snarest må henføres til 1700'rne eller senere.

Murkroner og taggavle er formentlig ændret i forbindelse med hvælvslagningen og den herved nødvendiggjorte justering af tagværkerne. I skibet har man påmuret et par munkestensskifter, der udvendig fremtræder som en dobbelt falsgims. Fra nordkapellets loft ses, at gimsen,

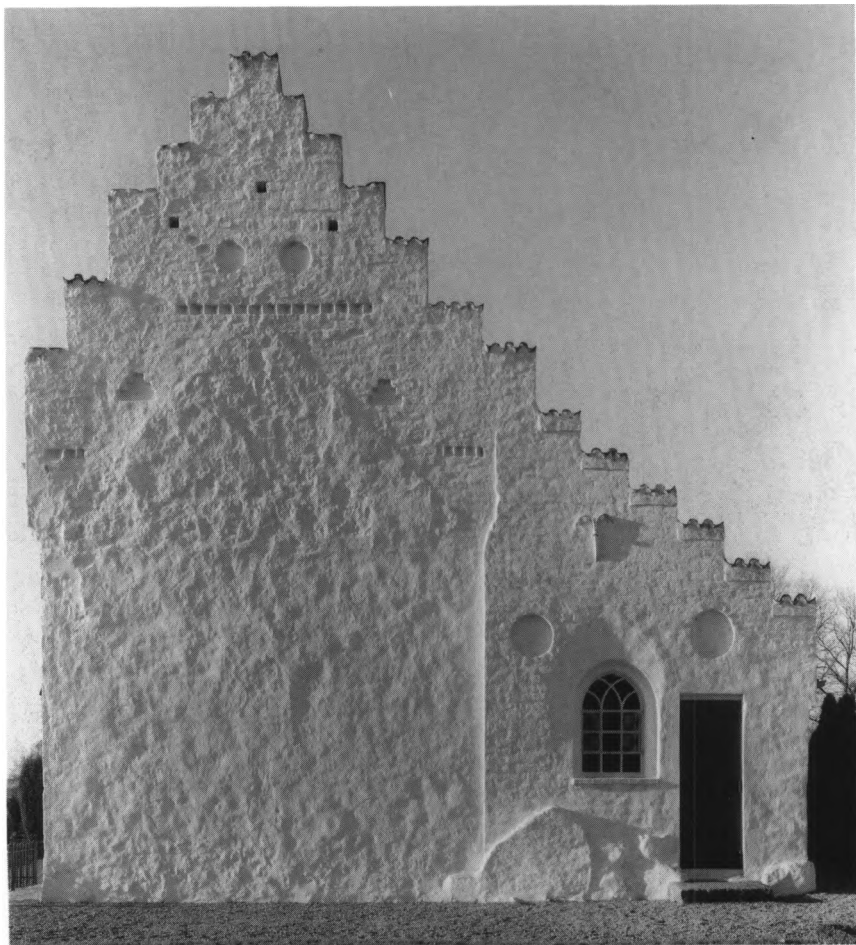

Fig. 7. Østgavl af kor (s. 1926, 1929) og sakristi (s. 1932). NE fot. 1989. - *East gable of the chancel and sacristy.*

Fig. 8. Nedre del af tårnets vestfacade. Murværket er hovedsagelig af genanvendte sten fra kirkens oprindelige ttårn (s. 1931); dog stammer sydvesthjørnets kvadre fra en hovedreparation i 1600'ernes sidste årtier (s. 1932). HJ fot. 1989. - *Lower part of the tower's west face. The masonry is principally re-used stone from the church's original tower; however the ashlar in the south-west corner are from a repair made at the close of the 17th century.*

Fig. 9. Ydre, set fra sydøst. Einar V. Jensen fot. 1943. - *Exterior seen from the south-east.*

der oprindelig har stået blank, består af to almindelige skifter, hvorover trinvis udkragede kopskifter. Skibets østre taggavl har fået stejlere rejsning og prydes af fod- og toptinde.

For korets vedkommende er forholdet derimod lidt mere kompliceret, idet flankemure og taggavl er forhøjet i to omgange. Kun den første af disse ændringer er samtidig med hvælvslagningen. Den består indvendig af fire munkestensskifter (det fjerde et kopskifte), udvendig af et savskifte, hvorover to trinvis udkragede kopskifter. Taggavlens ældste forhøjelse lader sig ikke tilsvarende let udskille, men muligvis tilhører den bevarede dekoration med små trappeformede og cirkulære blændinger foruden savskifter (sml. fig. 7) denne første fase. - Den anden forhøjelse er foretaget umiddelbart inden sakristiets opførelse som en forudsætning for dets tagkonstruktion. Flankemurene hævedes nu med yderligere otte skifter, det øverste ud-

kraget som gesims. Begge forhøjelser ses at have stået i blank mur. Endelig fik taggavlens sin bevarede afslutning med 11 kamtakker.

Våbenhuset (fig. 10), der i middelalderen blev forhøjet 12-14 skifter, er af munkesten i munkskifte over markstenssyld. Sidemurenes oprindelige gesims er fjernet ved ombygningen, men et savskifte umiddelbart over dørstikket angiver utvivlsomt foden af den ældste, ved ombygningen nedtagne taggavl. I sin første skikkelse har våbenhuset således været en lav, kun godt to meter høj tilbygning. Der er ingen spor af oprindelige vinduer, men døren er bevaret med indre fladbuet anslagsniche og ydre spidsbue; sidstnævnte er dog utvivlsomt levn af spejlet over en lavere rund- eller fladbuet dør. Taggavlens, som hidrører fra ombygningen, har glatte kamme og prydes af en blændingsudsmykning, hvortil der ikke kendes egentlige paralleller blandt ensens senmiddelalderlige byg-

Fig. 10. Våbenhusets gavlf (s. 1929). HJ fot. 1989. - *Gable of the porch.*

ninger: en anseelig spidsbuet blænding omslutter en nu tilmuret spidsbuet glug og flankeres selv af to cirkelblændinger.²⁵ - Ved kirkens beskrivelse 1862 var det middelalderlige våbenhus degraderet til *†kalkhus* samt *†materialkammer* og havde hverken gulv eller loft.⁹ 1883-84, da det blev inddraget som våbenhus og fik gulv samt loft,²⁰ omtales det som *†ligkapel*.⁹ Det firkantede trævindue i vestmuren er formentlig indsat ved samme lejlighed, og et upassende sekundært tvindue i taggavlen tilmuret.²⁶

Det rummelige *nordkapel* (fig. 11) er opført som en kombination af våbenhus og kapel²⁷ og må dateres til årtierne efter 1450 (jfr. tkalkmalerier). Murene hviler på markstenssyld og er i hovedsagen af samme materiale, suppleret med munkesten til muråbninger, gesimser, blændingsgavl og hvælv. Hjørnerne er sat af små, omhyggeligt tildannede kvadre, som tillige med

de øvrige marksten kan antages at være nedbrydningsmaterialer fra det romanske tårn.

Det oprindelige østvindue og et sekundært i vestmuren (fra 15-1600'rne) åbnedes og genskabtes 1982-84 på sikre spor, mens kun vanerne af gavldøren er bevaret. Østsidens lysåbning er fladbuet med ydre spidsbuet spejl, mens det vestre, som er falsket udvendig og smiget indvendig, afdækkes af en trykket fladbue. Flankemurene har en to skifter høj, trinvis udkraget gesims, og taggavlen kronet af syv kamtakker over tilsvarende antal højblændinger med varierende afdækning: Yderst fladbuer og i midten vandret afdækning, delt af kort, affaset konsol; de øvrige har tvillingedelt spærstik, samlet på kortere eller længere, affaset konsol og kronet af toprude. I midterblændingen er en trappeformet glug. Kompositionen har sine nærmeste paral-

Det indre dækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod skibet, hvor der er muret en helstens bred tilspidset skjoldbue, svarende til den samtidigt brudte arkadebue, ribberne er halvtstens.

I forrige århundrede indtil 1883 tjente nordkapellet som kirkens eneste våbenhus med indgangsdør i den mod landsbyen vendende gavlf og en blændmur (med dør) i den oprindelige arkade til skibet. Tilbygningen inddrog nævnte år i kirken, hvorved gavldøren erstattedes af et stort fladbuet vindue (blændet 1982-84), og arkaden genåbnedes.²⁰

Tårnet er antagelig påbegyndt i 1400'ernes anden halvdel ved samme tid som nordkapellet, der også synes at rumme nedbrydningsmateriale fra det romanske tårn. Visse spor tyder imidlertid på, at opførelsen af det nye tårn er standset ved foden af klokkestokværket og muligvis først blev genoptaget og fuldført efter en længerevarende afbrydelse. Indicier herpå finder man i såvel materialeforskelle som bygningsdetaljer.

Murene hviler på en syld af marksten, som navnlig træder frem på vestsiden. Til tårnets nedre dele er hovedsagelig benyttet genanvendte sten fra forgængeren, suppleret med munkesten, der lagt i regelmæssigt munkeskifte

bliver enerådende fra og med mellemstokværkets øvre skifter. De omhyggeligt tildannede hjørnekvadre fra det gamle tårn er benyttet adskillige steder i murfladerne foruden naturligvis på hjørner (sml. fig. 5).

Tårnrummet forbindes med skibet af en arkade, som er brudt gennem den gamle gavlgavl, og hvis spidse stik er falset mod vest. Selve rummet overdækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen i øst, hvor der er muret en helstens bred, spids skjoldbue. Ribberne er halvtens og forsvinder tilspidset i hjørnerne; der er lette halvtens overribber med tværstillede løbere. Rummet belyses gennem et vestvindue, hvis oprindelige, vel fladbuede lysning er afløst af en spidsbuet med støbejernsstel fra 1861,²⁹ hvorimod det udvendige spejl - spidsbuet og falset - er bevaret; indvendig åbner vinduet sig i fladbue.

Adgangen til de øvre stokværk sker gennem nordsidens trappehus, der har halvtag over retkantet gesims. Underdøren er fladbuet med spidsbuet spejl og åbner sig til muret spindel-

trappe med loft af fladbuede binderstik. En retkantet glug i vest belyser trappen, der udmunder i fladbuet overdør, hvis indre åbning (fig. 5) til dels er sat med genanvendte hjørnekvadre, mens loftet stiger trinvis gennem murlivet. Mellemstokværket er nu mørkt, men har været planlagt med en lille glug i vest, der imidlertid aldrig synes gjort færdig og formentlig blev opgivet, da man tilføjede tårnets øvre del. Gluggen, der ikke spores i det ydre, står indvendig som en spærstikformet åbning, hvis bund stiger stejlt (fig. 12).

Klokestokværket, hvis munkesten adskiller sig noget fra mellemstokværkets,³⁰ har i øst, syd og vest parvis ordnede, fladbuede glamhuller med fals udad- og indadtil. I nord er der kun et enkelt, spidsbuet og bredere glamhul, muligvis af hensyn til klokkeindhejsningen.³¹ Under glamhullerne og ved gavlfoden er der gennemløbende, i hjørnerne skråtstillede huller til ud-rigning af stilladser. Flankemurene afsluttes med dobbelt falsgesims, og taggavlene, af hvilke den vestre flere gange er ommuret og senest helt

Fig. 11. Nordkapel (s. 1930) set fra nordvest. Gavls sekundære vindue er blændet ved restaureringen 1982-84, da ældre vinduer i sidemurene genåbnedes. Laura Felding fot. 1966. - *North chapel from the north-west. The secondary gable window was bricked up upon the restoration 1982-84, when the earlier windows in the side walls were re-established.*

fornyset i 1958, står med glatte kamme og top-tinde. Østgavlens glatte flade brydes af en anseelig cirkelblænding og herunder sidder en asymmetrisk anbragt fladbuet, falset luge. Der kendes ikke blandt egnens andre kirker paralleller til denne usædvanlige blændingskomposition, som er vanskelig at datere, men formentlig kan tages som yderligere indicium for de øvre stokværks senere færdiggørelse. Det skal i denne forbindelse nævnes, at man i verdsligt byggeri, på Vedbygård fra årene henimod 1500'nes midte, møder en beslægtet forkærlighed for store, enkeltstående cirkelblændinger.³² Den ommurede vestgavl står nu helt glat, kun brudt af en ufalsat luge mellem to rækker stilladshuller.

Sakristiet er fra middelalderens seneste årtier og repræsenterer en type, som bl.a. kendes fra Jorløse, Sæby og Drøsselbjerg samt en række kirker på Holbækegnen.³³ Tilbygningen, der har gavle i øst og vest samt halvtæg i forlængelse af det umiddelbart forinden hævede kortag (s. 1929), er opført af munkesten over markstenssyld. Sidstnævnte hæver sig i nord et stykke

over jordsmon som en regulær mur, og i gavlene ses en enkelt usædvanlig stor, rejst kampesten. Nordmuren afsluttes med en tre skifter høj, trinvis udkraget gesims. Vestgavlen er glat, mens den østre brydes af nyere dør og vindue. Den udvendig retkantede dør kan være indsat 1831 eller senere,³⁴ mens det spidsbuede falsede vindue er samtidigt med kirkens øvrige nye vinduer. Endnu 1896 (jfr. fig. 14) sad et sekundært trævindue under det spidsbuede spejl til den oprindelige, fladbuede? vinduesåbning. Selve taggavlen smykkes af to cirkelblændinger og kronet af let brynede kamtakker - syv i øst og fem på den smallere vestre gavl.

Det indre overdækkes af et tilspidset tøndehvælv og forbindes med koret gennem en fladbuet dør, som synes ændret i forbindelse med udhulingen af korets inderside (s. 1932). Døren har nu fals på stik og vestre vange mod sakristiet, i hvis nordvæg der er en fladbuet gemmeniche (jfr. tskab), 79 x 58 cm i murplan og 42 cm i dybden; bunden er 62 cm over nuværende gulv.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelse. Der er kun få skriftlige oplysninger om de indgreb, kirken har været underkastet i denne periode, hvorfor ændringerne hovedsagelig må aflæses af bygningen selv. Det ses f.eks. tydeligt, at *tårnet* er skalmuret i syd og vest samt forstærket ved indlægning af ankre. Ved en af disse reparationer, formentlig i 1800'rne, er sydsidens fremspringende sokkel udbygget og cementeret som en lav bænk. I øvrigt vides det, at tårnets sydvesthjørne i 1667 var brøstfældigt og fordrede istandsættelse.¹⁷ Muligvis er hjørnet ved denne lejlighed ommuret og forstærket med en hjørnekæde af store markstenskvadre (sml. fig. 8) - en fremgangsmåde, som senere i århundredet også benyttedes ved nabokirken i Tømmerup (s. 1412). Endvidere kan oprindelige kamtakker være skåret væk,³⁵ ligesom den vestre taggavl er ommuret flere gange, senest 1958.

Hvælvslagningen i koret har reduceret den i forvejen beskedne plads, hvorfor man i eftermiddelalderlig tid har *udhulet* korets sidevægge med uregelmæssige blændinger samt affaset de

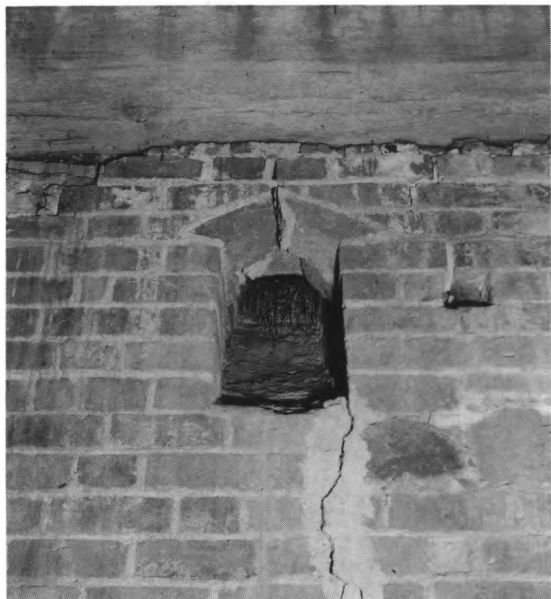

Fig. 12. Ufuldført eller ombygget $\uparrow$ vinduesglug i vestvæggen af tårnets mellemstokværk (s. 1931). HJ fot. 1989. - *Unfinished or rebuilt $\uparrow$ light in the second storey of the west side of the tower.*

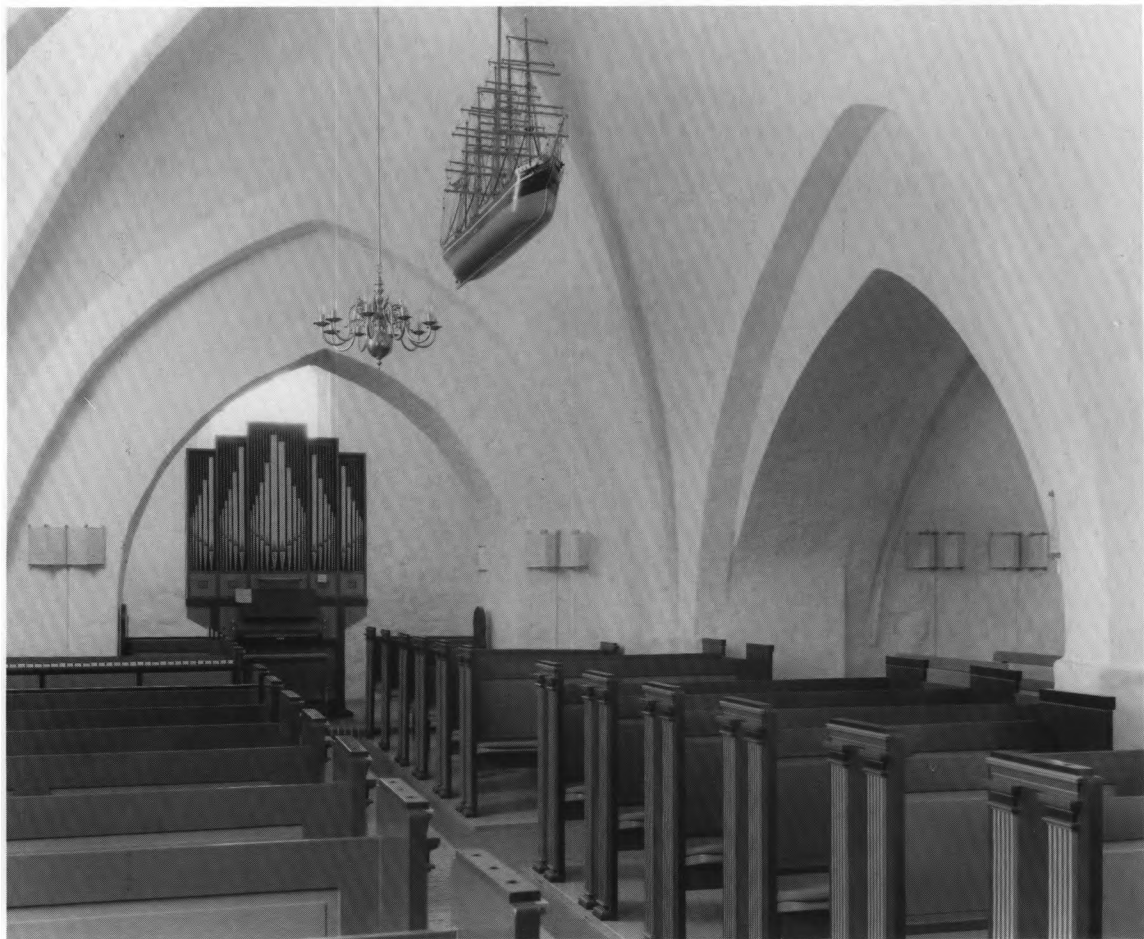

Fig. 13. Indre, set mod vest. NE fot. 1989. - *Interior to the west.*

vestre hjørnepiller. Af blændingerne er nordvæggens ældst og fremtræder som en ret lav, affaset fladbue, mens den søndre er udført i forbindelse med indsætningen af det nuværende vindue o. 1900.³⁶

En række istandsættelser omtales ganske summarisk i kilderne. Således fik kirken 1757 en hovedreparation under den nye ejer, grev Lerche, og siges året efter at være i meget god stand.³⁷ Reparationen gjaldt navnlig tårn (jfr. klokker) og sakristi, som 1755 var meget brøstfældige.³⁸ 1814 gennemførtes en hovedreparation af murværket,³⁹ og 1861 istandsattes kirkens indre (se inventar) med et nyt vindue i tårnrummet.⁴⁰ Kun en nyere tids *hovedrestaurationer* er nærmere specificeret: Først en række arbejder vedrørende gulve, tårn og opvarmning i tiden

1940-67 (arkitekt Marinus Andersen) og senest i årene 1982-84 omlægning af gulve, reparation af murværk, tagværker og oplægning af nye vinduetegl på tagene (arkitekt Jan Gehl).

Gulvene fra den seneste restaurering består i kor, skib, sakristi, våbenhus og nordkapel af kantstillede gulsten (uden fuger), indrammet af smalle baner af røde sten, der i gangene til sidebygningerne helt erstatter de gule. Tilsvarende gælder det et trin hævede orgelpodium i tårnrummets vestre halvdel; også koret er hævet et trin. I stolene er der gråmalet bræddegulv. - I skibets sydøstre hjørne ved opgangen til prædikestolen har man nedlagt 20 *gulvfliser* fra 15-1600'rne. De kvadratiske fliser måler 13 x 13 cm og er af rødt gods med levn af grøn glasur. Fliserne fandtes ved optagning af kirkens gulve

Fig. 14. Ydre, set fra sydøst. I. Hertzsprung fot. 1896. - Exterior seen from the south-east.

1982 henlagt foran altret i løs sandfyld som et »depot« fra en tidligere gulvfornyelse (sml. fig. 16). Tre * fliser afleveredes til Nationalmuseet (inv. nr. D 116-18/1982). En af disse var bevaret som brudstykke med klar glasur over hvid begitning; tykkelsen 2,5 cm. Den tredje målte kun 11 x 11 cm og 2 cm i tykkelsen.

tGulve. Undersøgelsen 1982 bragte en række oplysninger om ældre gulve: 1) Foran alterbordet påvistes et stykke af korets oprindelige mørtelgulv. Det bestod af håndstore marksten, lagt i kalkmørtel med fint afglattet overflade. Ca. 60 cm vest for alterbordet var desuden levn af et 11-12 cm højt trin. 2) I tårnrummets nordvestlige hjørne fandtes op til nordsiden af et tfontepodium (jfr. s. 1946 og fig. 51) et sekundært gulv af munkesten (næsten udelukkende halve sten og brokker) overpudset af et tyndt lag kalkmørtel. - Ved beskrivelsen 1862 havde hele kirken,

undtagen våbenhuset (materialhus), gulve af brændte sten, lagt på fladen.

Vinduer. Kor og skib har spidsbuede, udvendigt fasede vinduer med støbejernsstel, som formentlig er indsat i 1900'ernes første årti.⁴¹ Omkring korets og skibets sydvinduer ses omrids af ældre, muligvis senmiddelalderlige *winduer*. Korets er fladbuet, mens skibets nærmest må karakteriseres som en uregelmæssig spidsbue. Heri fandtes 1895 firkantede, sprossedelte trævinduer, antagelig fra 1800'ernes begyndelse (sml. fig. 14);⁴² tilsvarende trævindue var indsat i skibets nordside. - To stykker **blysprosse*, det ene med splintret glas, samt ni små stykker klart grønligt **rudeglas*, alt fra nordkappellets genåbnede vestvindue, indleveredes 1982 til Nationalmuseet (inv. nr. D 120-21/1982). Ved samme lejlighed indleveredes to stykker klart grønligt glas, fundet i korets gulv (inv. nr. D 115/1982).

Tagværker. Tårnet har bevaret oprindeligt tagværk af spinkelt egetømmer; to lag hanebånd (ved gavlene tre) og lodrette spærstivere; de bladede samlinger er træfornaglet og har økse-hugne stregnumre. Stolen præges af gentagne istandsættelser, bl.a. en ældre langsgående dragger under nedre lag hanebånd foruden udskiftning af de fleste spærstivere. Skibets tagværk er opsat o. 1930,²⁰ af fyr og med krydsbånd. Korets stammer fra seneste istandsættelse 1982-84, hvilket tillige gælder sakristiets; begge er af fyr. Også våbenhuset og nordkapellet har fyrretræs-tagværker, af hvilke førstnævnte har betydelig ælde, mens sidstnævnte er fra 1900'rne.

†*Tagværker.* På korets gavle, navnlig triumf-murens østside (fig. 15), ses spor efter det oprindelige tagværk, som må være rejst og plankedækket, inden man murede gavlspidsen færdig fra skibet. Korets tagværk har haft ca. 12 cm tykke spær og synes dækket med planker, der over tagrygningen var forstærket med to lidt sværere brædder; sidstnævnte har efterladt sig et trekantet hul, som imidlertid udmuredes med cement ved restaureringen 1982-84 (om tagbeklædning med bly, se nedenfor). I søndre halvdel af skibets østre taggavl anes aftryk efter skrå spærstiver.

Korets egetræstagværk beskrives 1966⁴³ som formentlig samtidigt med forhøjelsen af dette afsnit. Det havde to lag hanebånd, spærstivere tappet ind i spærfod og spær, mens sidstnævnte var bladet og træfornaglet i kippen. Skibets tagværk omtales 1919 summarisk som værende af spinkelt egetømmer med bladede forbindelser og øksehugne stregnumre.

Tagbeklædning. Kirkens tage dækkes af nyere vingetegl, delvis fornyet ved den seneste restaurering. På korets, sakristiets, skibets og kapellets kamtakker er bevaret munke og nonner, der for kapellets vedkommende er lagt med udadvendt fald.

†*Tagbeklædning.* Korets oprindelige tag har været blytækket ifølge sømhuller og enkelte søm, bevaret på triumfgavlens østside, der har været pudset inden beklædningen (sml. fig. 15). 1667 ønskedes nyt bly på tårnet.¹⁷ Ved undersøgelsen af gulv i tårnrum 1982 fandtes to små

brudstykker af **bæverhaler*, det ene med lille rest af nakken bevaret (inv. nr. D 113-14/1982).

Opvarmning. 1883 anbragtes i skibets nordside en kakkelovn, der 1891 flyttedes til skibets sydvestre hjørne, og her fik aftræk gennem en skorsten i tårnet.⁹ 1943 installeredes sammesteds en kalorifer, der 1966 afløstes af oliefyret centralvarme med radiatorer; selve fyret opstilledes i præstegårdens udlænge.

Kirken står i dag hvidkalket ude som inde. Eksteriøret er ikke ændret nævneværdigt siden indsættelsen af nye vinduer i begyndelsen af 1900'rne (undtaget herfra er nordkapellet), mens kirkens indre præges af den seneste restaurering.

**Glasmaleri.* Et gult glasstykke med svage spor af gråsort bemaling fandtes 1982 i sandfyld i koret (inv. nr. D 119/1982).

†*Kalkmalerier.* 1) O.1300-50? På triumfvæggens nordre halvdel over de senere indbyggede hvælv anes svage rødlig farvespor. Udsmykningen har tilsyneladende omfattet en kronfrise, af hvis indhold et majuskel S samt en stjerne synes at kunne bestemmes foruden rester af figurer under frisen.

2) O.1460-80 har det såkaldte Isefjordsværksted udsmykket det nyopførte nordkaps vægge

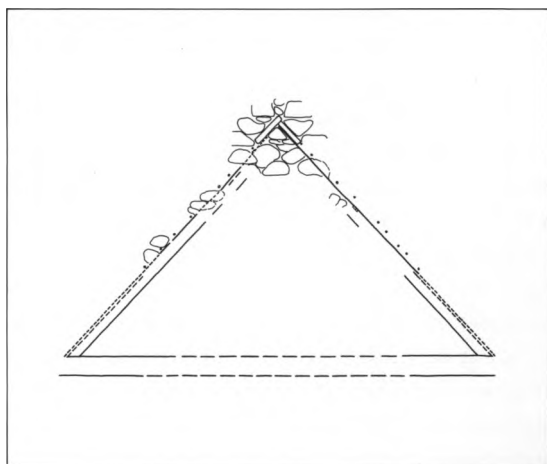

Fig. 15. Aftryk af korets oprindelige tag på triumfgavlens østside med spor af plankedække, blyklædning og ryggningsbrædder (s. 1935). Skitseopmåling 1:100 ved EIM 1966, tegnet af Marianne Nielsen 1989.

- Impression of the original chancel roof on the east face of the nave gable with traces of plank covering, sheet lead and ridge boards.

og hvælv. Udsmykningen, der påvistes 1966 i forbindelse med kalkning og istandsættelse af murværket, overhvidtedes uden nærmere undersøgelse og kendes nu kun gennem tre fotografier. Det ene viser nord for østvinduet den nederste del af en skikkelse iklædt kjortel, smykket af værkstedets karakteristiske krydsskravering. På det andet (fig. 50) ses fragmenter af en figurscene på hvælvets nordkappe. Vestligst i kappen Kristus med korset på vej til Golgata og øst herfor levn af to figurer samt blodstrøm, muligvis fra den korsfæstede Frelser. Baggrunden udfyldtes af strøstjerner, og passionsscenen adskiltes fra sviklernes rankeslyng af siksakbort. Det tredje fotografi gengiver hjørnet mellem øst- og nordvæg uden at tilføje nye oplysninger. I arkitektens meddelelse til Nationalmuseet siges farverne at være brunrød samt klar grøn (i en skravering).

3) 1800'rne. Korhvælvets kapper (sml. fig. 20) var indtil istandsættelsen i 1943⁴⁴ overmalet med blå farve som himmelhvælv - en tidstypisk mode, som også kendes fra Røsnæs (s. 1358 og fig. 14).

INVENTAR

Oversigt. Af synlige minder fra middelalderen noteres alterbord og døbefont, en gotlandsk, såkaldt eksportfont, hvis tidligere plads i tårnrummet dokumenteres gennem fundet af et fontepodium 1982. Herudover ejer kirken to figurgrupper: Maria med barnet og Gud Fader (fra en nådestolsfremstilling) samt to krucifikser. Det mindre, der antagelig brugtes ved processions, udmærker sig ved sit relikviegemme i brystet. Altertavlen fra 1620 og den få år ældre prædikestol er udført i samme værksted, som har leveret inventar til adskillige vestsjællandske kirker. Fra århundredets midte stammer alterkalken anskaffet på foranledning af kirkeværgen, Anton Møller, hvis prægtige gravsten nu er opstillet i våbenhuset, sammen med to sten fra 1700'ernes sidste halvdel. Den kirkelige lovgivning har sat sit tydelige præg på inventaret siden midten af 1800'rne begyndende med bestilling af en alterkande 1844. En hovedreparation 1861 fulgtes op af flere forskønnelser, hvortil formentlig regnedes udskiftningen af altertavlens maleri, utvivlsomt et resultat af den nye synslov af 19. febr. 1861. Det var sandsynligvis ved denne lejlighed, træinventaret påførtes den egetræsmaaling, som er bevaret på korbuekrucifikset. Senere fremkom et ønske om afrensning af fontens farver og istandsættelse af en revnet klokke med henvisning til ministerielle cirkulærer. I dette århundrede har to restaureringer på-

Fig. 16-17. Korets østparti fotograferet under restaureringen 1944. 16. Middelalderligt alterbord (s. 1937) efter fjernelse af panelet, og muret knæfald formentlig fra 1700'ernes slutning (s. 1946). I alterbordets overflade bemærkes dækstenen over helgengraven. Til højre for alterbordet ses skab, som efter restaureringen opstilledes i sakristiet, nu på loftet (s. 1951). 17. Alterbordet dækket af sammenstykket alterbordspanel (s. 1938) og knæfald med gelænder fra 1800'ernes første halvdel (s. 1946). Einar V. Jensen fot. 1944. - *East end of the chancel photographed in the course of the restoration 1944. 16. Medieval altar after the removal of the frontal, and brick-built kneeler probably from the close of the 18th century. Notice the stone sealing the sacred relics in the altar. On the right of the altar can be seen a cupboard which was moved to the sacristy after the restoration; it is now in the loft. 17. The altar is faced by a frontal made up of several pieces; the altar rail is from the first half of the 19th century.*

virket kirkens udseende. 1944 afdækkedes den oprindelige staffing på altertavle, prædikestol og det lille krucifiks; stolegavlene fornyedes og døbefonten flyttedes fra tårnrummet til den nu om stunder ofte benyttede plads i skibets nordøsthjørne. Samtidig nyindrettedes koret; dette blev ændret igen 1982 med opførelsen af et nyt alterbord.

Alterborde. 1) (Fig. 16), middelalderligt, ligesom bygningen af marksten med groft tilhugne hjørnekvadre, forhøjet med et (afretnings?)skifte af munkesten, som fjernedes 1982. Bordet, der dækkes af hvidtekalk, er muret op ad østvæggen; det måler 125 x 90 cm, højden er 110 cm over nuværende gulv. En uregelmæssig sten i oversiden, ca. 26,5 x 15 cm og 6 cm tyk, dækker en *helgengrav*, hvori *relikviegemme* (fig. 18) bestå-

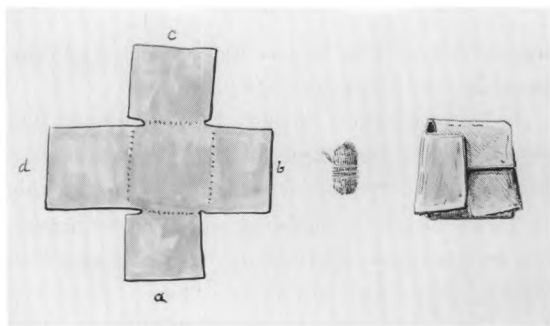

Fig. 18. Relikviekapsel tegnet af Peter Linde under fremdragelse og åbning i forbindelse med restaureringen 1944 (s. 1937). I NM2. - *Drawing of the reliquary when it came to light and was opened during the 1944 restoration.*

ende af et sammenfoldet korsformet stykke bly

Fig. 19. Altertavle med årstallet 1620 malet på storstykkets nadverbillede. I topstykket Jesu dåb (s. 1938). Einar V. Jensen fot. 1944. - Altar-piece with the date 1620 painted on the depiction of the Last Supper on the central panel. On the top-piece is the Baptism of Jesus.

rummende en lille benstump svøbt i et stykke brunligt stof omviklet med hvid tråd.

2) 1944 anbragtes en talterbordsplade, af fyr, som fortil understøttedes af et par fyrretræsstolper og bagtil hvilede på det middelalderlige alterbord. På denne plade og op mod det gamle bords munkestensforhøjning opstilledes altertavlen.

3) 1982 blev dette arrangement fjernet, og i stedet muredes et nyt bord, af tegl, vest for det middelalderlige.

†Alterbordspanel. Antagelig i forbindelse med indsætning af et nyt maleri fra 1865 i altertavlens storstykke blev det oprindelige nadvermaleri tilige med et ældre panel og nogle stolerester sup-

pleret med nyere brædder stykket sammen til et panelværk foran alterbordet (fig. 17). - Desuden var der, måske allerede på et tidligere tidspunkt, henstillet et skab mellem det murede bord og hvælvpillen i sydøsthjørnet, mens der i nord var anbragt en lille bordplade.

Alterklæde, ophængt i forbindelse med restaureringen 1982-84, vævet af Grete Balle, †Alterklæder. Inventarierne 1647 og 1695 nævner et kaff(a)s forhæng for altret.⁴⁵ Siden 1844 omtales kun alterklæder af rødt fløjl.⁴⁶ 1922 forsynedes alterklædet med et gyldent kors og guldfryns-
ser.²⁰

Altertavle (fig. 19), med årstallet 1620 på storstykkets maleri og i gesimsen initialer og våben

for Kaj Rantzau, lensmand på Kalundborg 1620-23. Tavlen er udført i det såkaldte Kalundborgværksted, der foruden prædikestolen har leveret de tilsvarende inventarstykker til Tømmerup (s. 1424, fig. 19 og 1430 med fig. 27) og derudover især prædikestole til adskillige kirker i denne del af Sjælland, eksempelvis Rønæs (s. 1364).

Tavlen er arkitektonisk opbygget med postament, storstykke og topstykke afsluttet af trekantgavl. Til siderne stor- og topvinger.

Postamentet har brede fremspring, som bærer storstykkets søjler, to i hver side. Disses udformning med bossesmykkede prydbælter er nær beslægtet med søjlerne på prædikestolen i Særslev (s. 1704, fig. 27); et bånd af rosetter under kapitælet genkendes på tavlen i Svallerup (s. 1596, fig. 14). Storfeltet indrammes af æggestav. Vingerne har svulstige frugtbundter, oprindelig omkring diademhoved, foroven et rovfuglehed ved og langs kanten et glat bånd med skiftevis ring og roset. Storstykkets fremspringende gesims har glat frise under kronlistens pærestav.

Fig. 20. Altertavlen med maleri af Aug. Schiøtt 1865 og malet indskrift i topstykket, sml. fig. 19 (s. 1940). Chr. Axel Jensen fot. 1919. - *Altar-piece with the painting by August Schiøtt 1865 and painted inscription on the top-piece, cf. fig. 19.*

Fig. 21. Maleri forestillende Jesu dåb i altertavlens topstykke, sml. fig. 19 (s. 1940). Einar V. Jensen fot. 1941. - *Painting on the top-piece of the altar-piece, cf. fig. 19. The Baptism of Jesus.*

Sandsynligvis har der oprindelig siddet to bøjler over storsøjlerne (jfr. Tømmerup). Topfeltet indrammes af slyngbånd og flankeres af søjler med tætsiddende diamantbosses i prydbæltet (sml. prædikestolen). Vingerne afsluttes foroven af mandshoved med malet skæg (i nord) og begge med rundpuldhat og malet pibekrave.⁴⁷ På gesimsens hjørner står pyramidespir, på trekantgavlen drejede kuglespir; i selve gavlen sidder et englehed.

Tavlen står med den oprindelige staffering på kridtgrund, som blev fremdraget 1944; samtidig fjernedes et maleri fra 1865 i storstykket (se nedenfor), og det gamle nadvermaleri med enkelte suppleringer (jfr. talterbordspanel) genindsattes. Snitværkets afdæmpede farver, hovedsagelig vinrød og blågrøn, er i smuk overensstemmelse med maleriernes, af hvilke storstykkets som nævnt er dateret 1620. Søjlerne har hvide eller brunrøde skafter med mørk blågrønne prydbælter, storvingernes bund er lys blå; i øvrigt er der anvendt violet, gråt, rødt, brunt og sort, rød og grøn sølvlasur og forgyldning. Po-

stament og gesimsfrise er sorte med gyldne frakturindskrifter. I postamentet refereres til maleriet ovenover: »Vor Herre Jesus Christus i den nat der hand...«. På nordsiden af det søndre fremspring ses initialerne »A:I:C:« for sognepræst og provst (jfr. alterkalk) Anders Jensen Calundborg (1608-56).⁴⁸ Storgesimsens indskrift stammer fra 1944 og refererer Matt. 28,18-20: »Mig er givne al magt i himmelen...«. Oprindelige er derimod de to flankerende våbener, over mellemrummet mellem storstykkets to søjler, ledsaget af »CR« og »FAL« for lens-

Fig. 22. Maria med barnet, fra o. 1250 (s. 1941). Einar V. Jensen fot. 1944. - *Virgin and Child* c. 1250.

manden Cai Rantzau og Fru Anne Lykke. Topgesimsens latinske versalindskrift rekonstrueredes 1944 ud fra det bevarede ord »flvmine« således: »Et baptizatvs est Jesvs in flvmine Jordanis« (Mark. 1,9).

Storstykkets maleri, der forestiller Nadveren, er dateret på frisen i nichen bag Kristus. Det er malet på træ og måler 103 x 93 cm. Billedet er ligesom bl.a. det lidt yngre i Tømmerup udført efter Johan Sadeler's stik af Peter Candids maleri.⁴⁹ Baggrundsarkitekturen fremtræder gråt i gråt flankeret af brunlige pilastre og brunmarmorerede søjler, draperiet foroven grønt. Dragterne er violette, røde, grønne og gule. Ved restaureringen 1944 fandtes maleriet delt i tre stykker, der var brugt i nordsiden af alterbordspanelet. Herved var en del af det midterste bræt bortskåret foroven; alle tre havde egetræsfarve, som fjernedes.

Motivet i topfeltets billede er Jesu dåb (fig. 21); ligesom storstykkets er det malet på træ, 62 x 51 cm. Også her er forlægt et stik hentet fra samme sted som i Tømmerup, selv om motivet er et andet. Maleren har brugt et stik af Ægidius Sadeler efter Joris Hoefnagel og Hans von Aachen.⁵⁰ Helligåndsdue i gul strålekranz med violette og grålige skyformationer optager en god del af billedet foroven. Jordsmonnet i forgrunden er brunligt og grønt; krigeren til højre bærer røde gevandter. De nøgne legemer har naturlig karnation.

Ved restaureringen 1944 fremdroges tre farvelag, som med rimelig sikkerhed kan tidsfæstes til 1800'erne, henholdsvis 1832, 1865 og 1887.⁵¹ 1865 var det år, det nye altermaleri indsattes, topstykkets billede overmaledes til fordel for en malet indskrift og adskillige ændringer foretoges, jfr. alterbord. Endelig bygger årstallet 1887 på initialer og tal malet med sort oven på storgesimsen: »L.A.87« og på topstykkets gesimsbræt: »L.A.D. 20 i 6 M.87«.⁵²

Et maleri (sml. fig. 20), signeret i nedre højre hjørne: »August Schiøtt 1865« indsattes dette år i storfeltet.⁵³ Synsprotokollen anfører 1863, at maleriet på altertavlen var gammelt og smagløst; det burde erstattes af et nyt. Næste år var et altermaleri forestillende Kristus og den kananæ-

Fig. 23-24. Middelalderlige figurer. 23. Nådestol og Maria med barnet, opstillet på hylde i tårnrummet. 24. Nådestol, fra 1400'ernes slutning (s. 1942). NE fot. 1989 og 1981. - *Medieval figures. 23. Throne of Grace and Virgin with Child on a shelf in the tower. 24. Throne of Grace from the close of the 15th century.*

iske kvinde bestilt i København, men det indkøbte arbejde, olie på lærred, 112 x 100 cm, forestiller Kristus velsignende, frit efter Thorvaldsens berømte skulptur i Vor Frue kirke, København. På en stærk køkkenblå baggrund viser Kristus sig iklædt hvid kjortel hvorover rød kappe. Ved restaureringen 1944 fjernet fra altertavlens storfelt og ophængt i sakristiet, siden 1982 bag på altertavlen.

Figurer fra f(side)altre. 1) Maria med barnet (fig. 22), fra o. 1250, 68 cm høj. Nærmeste parallel synes at være en figur i Örlunda i Östergötland.⁵⁴ Maria sidder frontalt på en bänk med Jesusbarnet på skødet og holder om ham med begge hænder; barnets hoved og venstre arm mangler. Højre hånd løfter det velsignende, mens højre fod støtter på moderens ben. Det er iklædt lang kjortel. Marias hoved er ægformet

med et lille smil om den smalle mund. På det glatte, skulderlange hår, som er afbrudt i begge sider, sidder krone med kronering og spor efter fem takker. Hun bærer kjole hvorover en næsten fodlang kappe med v-formet udskæring. Spidsen af to rundede sko kommer til syne på det lave fodstykke. Mariafigurens bagside er hullet; foroven i hovedet er et taphul.

1944 rensedes figuren for overmaling, der bestod af et lag egetræsmaaling og et lag grå farve. Herefter står den i rensat træ med enkelte blå rester af gammel staffering på kridtgrund. 1862 i skibet,⁹ kort efter 1933 fundet på loftet, hvorfra den hentedes ned og 1939 opstilledes på en hylde i sakristiet ved siden af Gud Fader,²⁰ 1944 flyttet til triumfvæggens søndre del' og endelig ved restaureringen 1982 anbragt på tårnets nordvæg sammen med Gud Fader.

Fig. 25. Johannes Døberen, utvivlsomt hørende til altertavlen fra 1626 i annekskirken i Jorløse (s. 1942 og 1978). NE fot. 1981. - *John the Baptist, undoubtedly from the altar-piece from 1626 in Jorløse (chapel of ease).*

2) Nådestol, hvoraf alene Gud Fader (fig. 24) er bevaret, fra o. 1500. Den siddende figur, der fremstilles frontalt, er 96 cm høj. Ligesom på den beslægtede fremstilling i Gørlev (s. 1202 med fig. 25) er begge hænder brækket af, hvorfor det ikke med sikkerhed kan afgøres, om den manglende Kristusfigur har ligget eller stået (sml. Asnæs og Nørre Asmindrup; begge Ods hrd.), hvor den korsfæstede søn står mellem faderens ben).⁵⁵ Gud Fader, siddende på en trone, bærer kejserkrone på det lange hår, skåret stili-

seret på samme forenkede måde som det kraftige hageskæg. Kjortlen ligger glat om skuldre og overkrop med kraftige folder ved midjen; de fortsætter under knæene, til dels i v-former. På det flade fodstykke kommer en spids sko til syne. Hen over skødet og strækkende sig ud på bænken ligger kappen, der holdes sammen foran brystet af rosetformet spænde. Figuren er hulet i ryggen.

1944 rensat for overmaling bestående af et lag egetræsmaling over et lag grå farve. Herefter står den med små rester af gammel staffering på kridtgrund: rødt på kronens puld og i ærmeformet, enkelte steder lidt lyst gult og svage rester af guld.

1926 stod figuren i sakristiet, 1944 på nordkappellets vestvæg og siden 1982 på tårnets nordvæg ved siden af Maria med barnet.

Johannes Døberen (fig. 25), udført o. 1615-30, 42 cm høj, hører utvivlsomt til altertavlen i Jorløse (s. d.), der indtil 1913 var annekteret Værslø. Figuren har nøje paralleller i Butterup, Grandløse og Tuse, hvis tavler svarer til Jorløses.⁵⁶ Den blev skænket af en snedker i sognet, hvis fader havde fået den til reparation, men senere af præsten fik lov til at beholde den, en praksis, der har været forbudt siden 1882.⁵⁷ 1944 anbragt i tårnbuen og endelig 1982 flyttet til sakristiets østvæg.

Altersølv. Kalk (fig. 26), ifølge indskrift på foden udført 1653. Den helstøbte kalk er 21,5 cm høj. Foden har otte tunger; på en af dem er fastloddet et støbt krucifiks flankeret af Maria og Johannes desuden kranium over korslagte knogler ved korsets fod. På overgangen til det ligeledes ottesidede skaft sidder en krans af støbte blade. I modsætning til fod og skaft har den fladtrykte knop, således som det normalt er tilfældet, seks rudebosses, hvorimellem spidse tunger. På to af fodens tunger ses graveret versalindskrift: »H(r). Anders Iensen prost tel Skipis herre saaneprest tel Vesle kierg 1653. Denne kalg oc desg haver Antoni Moller kerver (kirkeværg) ladet gort tel Vesle kerg«. ⁵⁸ På knoppens rudebosses graverede versaler: »Isnsrn«, formentlig fejl for »Ihesus«, jfr. den hjælpeløse indskrift på foden. Baggrunden krydsskraveret li-

gesom de spidse tunger. På en af fodtungerne uidentificeret bomærkestempel (fig. 27a).⁵⁹

Disk, fra 1800'ernes første halvdel, tv. 14 cm, glat. Under bunden to gange stemplet IL i oval (Bøje 880), for Johan Martin Lercke, der fik borgerskab i København 1812 og døde 1834, hvorefter enken fortsatte professionen.⁶⁰ Under fanen graveret skriveskrift: »Wærslöv«.

En *tdisk* (jfr. indskrift på alterkalken) og en *†oblatæske* hørte ifølge præsteindberetningen 1758 sammen med kalken.⁶¹

Oblatæske (fig. 28), fra 1691, cylinderformet, med let hvælvet låg, tv. 10 cm, højde 4 cm. På låget graveret indskrift med kursiv langs kanten: »Denne Eske Er Gifven Till Werslev Kirche Af Dem Som Ønsker Dens Lemmer Naade oc Fred oc Salighed vdi Christo A(n)no 1695«. Ifølge samtidig oplysning er æsken skænket af den forrige sognepræst Niels Foss og hans hustru Sophia Christensdatter.⁶² Under bunden mestermærke, sandsynligvis for Jacob Zachariesen Hofmand, der etablerede sig i Kalundborg o. 1685 og døde 1698 (Bøje s. 267). Desuden Kalundborgs bymærke 1691 (fig. 27b).

Fig. 26. Alterkalk fra 1653 udført på foranledning af kirkeværgen, Anton Møller (s. 1942). NE fot. 1981. -

Chalice from 1653 commissioned by the churchwarden, Anton Møller.

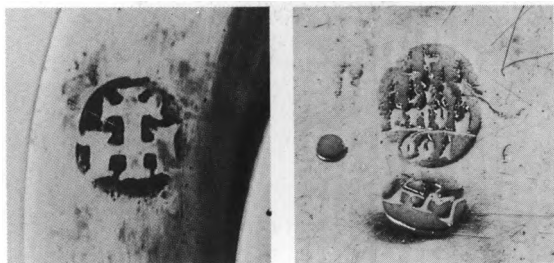

Fig. 27a-b. Sølvstempler, a. Uidentificeret bomærke på alterkalken, sml. fig. 26 (s. 1943). b. Oblatæskens stempel, sml. fig. 28, sandsynligvis for Jacob Zachariesen Hofmand, Kalundborg (s. 1943). NE fot. 1981.

- *Silver marks. a. Unidentified mark on the chalice cf. fig. 26. b. Maker's mark on the wafer box, cf. fig. 28, presumably of Jacob Zachariesen Hofmand, Kalundborg.*

Fig. 28. Oblatæske skænket 1695 af sognepræst Niels Foss og hustru, Sophia Christensdatter, sandsynligvis udført af Kalundborgsølvsmiden Jacob Zachariesen Hofmand (s. 1943). NE fot. 1981. - *Wafer box donated by the Reverend Niels Foss and his wife, Sophia Christensdatter in 1695; presumably made by the Kalundborg silversmith, Jacob Zachariesen Hofmand.*

Fig. 29. Sygesæt fra 1600'ernes anden fjerdedel med vinbeholder fra 1800'ernes anden halvdel (s. 1944). EM fot. 1966. - *Communion set for the sick from the second quarter of the 17th century with receptacle for wine from the second half of the 19th century.*

Alterkande, fra Den kongelige Porcelænsfabrik, sort med guld kors og -kanter. En *balterkande*, bestilt 1844, af nysølv, skulle 1846 forgyldes på ny, fordi den irrede og fordærvede vinen.⁶³

Sygesæt (fig. 29), bestående af kalk og disk, fra 1600'ernes anden fjerdedel samt yngre vinbeholder med oblatgemme. Den 11 cm høje kalk har sekstunget fod med profileret standkant og (senere?) påloddet, hvælvet fodplade. De korte, sekssidede skaftled brydes af stor knop med seks runde tunger på over- og undersiden, langs tungekanterne graverede småstreger. Lille, samtidigt bæger. På to af fodtungerne graverede versaler: »Wærsløf.K(irke)«; under bunden to gange ovalt mestermærke, hvori IB (Bøje 151) for Jacob Jensen Brun, der blev optaget i lavet i København 1629 og omtales senest 1658, hvorefter enken nævnes.

Den samtidige disk er 8,5 cm i tv. og har graveret cirkelkors på fanen, under bunden stempel som kalken.

Vinbeholderen med oblatkruegemme er fra 1800'ernes anden halvdel og afpasset efter bægerets form; under bunden to gange stemplet AH i rektangel (Bøje 2142) for August Carl Hansen, der 1850 fik borgerskab i Nykøbing Sjælland, 1855 omtales i København og døde 1887. I ældre, læderbetrukket *futteral* formet efter sættet. Opbevares i præstegården i Rørby, som kirken 1972 annekteredes.

Alterstager (fig. 30b), sengotiske, så godt som identiske med stagerne i Lille Fuglede og Tersløse (s. 1646, fig. 11 og s. 442, fig. 11). Højde 31.5 cm. Fod- og lyse-skål er næsten ensdannet, skaftet cylinderformet, med tre skafttringe, den midterste lidt større end de andre. Lysepig af jern og ny cylinderformet holder til støtte for lyset. To **lysepiber* (fig. 30a), som opgives at være kommet fra Værsløv, kan meget vel høre til alterstagerne, sml. f. eks. Slagelse S. Mikkels kirke og Boeslunde eller stagerne i Jyderup, med snoet skaft.⁶⁴ Piberne har nedadvendt, gennembrudt krave. Siden 1895 i Nationalmuseet (inv. nr. D 3048). 1862 nævnes *†bliklys* i alterstagerne, men 1884 ønskede synet virkelige vokslys anskaffet.⁹ - Syvarmet *stage*, såkaldt Titusstage, fra o. 1900.

Processionskrucifiks (fig. 33), fra slutningen af 1300'erne, figuren 56 cm høj, korstræet 102,5 x 66.5 cm. Kristus hænger i skråt strakte, ret tynde arme med hovedet hældende forover forskudt mod højre skulder. På det glatte hår ligger tovsnoet tornekrone. Næsen er kort, kinderne lidt indfaldne, skægget kort med få og grove riller. Den brede, hvælvede brystkasse har svagt markerede ribben og rundt spydstik i højre side. Slank midje, knælangt blødt foldet lændeklæde med kort snip i begge sider. Bøjede knæ og overlagte fødder, hvorigennem én nagle, højre fod øverst. Omtrent midt i brystkassen fremkom ved restaureringen 1944 et *relikviagemme*, der oprindeligt har været dækket af bjergkrystal, nu erstattet af et stykke buet glas.⁶⁵

Korstræet har affasede kanter; det må formodes oprindeligt at have haft en form for endepla-

der, sml. lignende korstræ i Trehörna (Östergötland) med separate firpasfelter fæstnet med nagler til tre af korsenderne og Enånger (Hälsingland), hvor spor på bagsiden antyder sådanne pladers tilstedeværelse.⁶⁶ Nær enderne er der små, firkantede fordybninger, den ene med rester af gulligt papir i bunden.

1944 fremdroges gammel staffering på kridtgrund: Hudfarve med bloddråber fra vunde og naglegab, brunt hår og skæg, grøn tornekrone, forgyldt lændeklæde (fornyet). Korstræet er grønt med mørkere, vandret stregmønster. På bagsiden ligger en caput mortuumlignende farve lige på træet.⁶⁷ 1862 i skibet,⁹ hvor det 1919

hang på nordvæggen, 1944 på nordkapellets vestvæg, hvorfra det 1982 flyttedes til skibets sydvæg, over indgangsdøren.

Messehagel, nyere, rød, fra Dansk Paramenthandel, København.

†*Messehagler*. En hagel af sort kaff(a) nævnes kun 1647, mens en grøn er omtalt igen 1695.⁶⁸ 1838 var messehaglen gammel og slidt, tre år senere betegnes den gammel, men brugbar, hvorefter der 1844 var en ny af rødt fløjl.⁶⁹ 1862 og 1926 omtales en rød hagel med kors og kanter af guldtrækkerarbejde.⁷⁰

†*Messeskjorter*. Inventariet 1647 opregner to røklin, den ene gammel,⁶⁸ 1695 var der kun én.⁷¹

Fig. 30a-b. a. Den ene af to *lysepiber sandsynligvis hørende til alterstagerne (s. 1944). Fot. i NM2. b. Sengotisk alterstage. Einar V.Jensen fot. 1944. - a. One of two *tubular holders, presumably part of the altar candlesticks, b. Late Gothic altar candlestick.

Fig. 31. Dåbsfad nr. 2, af tin, muligvis fra o. 1600 (s. 1947). EM fot. 1966. - Baptismal dish no. 2 of pewter, possibly c. 1600.

Fig. 32. Døbefont af kalksten, fra o. 1250-1300, såkaldt gotlandsk eksportfont (s. 1946). NE fot. 1981. - Limestone font, c. 1250-1300, a so-called Gotland font export.

Røklin svarer til messeskjorte og bruges såvel før som efter reformationen.⁷²

†*Røgelsekar?* Inventarierne 1647 og 1695 nævner et ildkar.⁴⁵

Alterskranke, 1982, bestående af spinkle jernstandere med håndliste af træ. Halvrund, †*Alterskranker*. Under restaureringen 1944 fremkom et muret knæfald fra en tresidet skranke med afskårne hjørner, formentlig fra 1700'rne (jfr. fig. 16). Knæfaldet omtales 1804, da man ønskede et af brædder i stedet for den hårde sten. Hvorvidt ændringen var foretaget, da knæfaldet 1840 burde gøres lavere og bredere, fremgår ikke.⁷³ 1862 havde alterskranken et malet gelænder med to døre, der skulle forøges og indrettes efter loven af 19. febr. 1861.⁹ Det gelænder, som ses på fotografier, første gang 1896, havde to døre, ligesom skranken i øvrigt bestående af spinkle balustre af træ (jfr. fig. 17). 1944 indrettedes en halvrund alterskranke som den nuværende, men med muret, læderbetrukket knæfald.

Døbefont (fig. 32), o. 1250-1300, eksportfont af gotlandsk kalksten, den rundbuede bærerblads-type eller såkaldte Paradisfont, næsten identisk med bl.a. fonten i Raklev, dog mangler vulsten mellem fod og kumme (s. 1390, fig. 20).⁷⁴ Højden er 98 cm, og kummen måler 84 cm i tv. Den keglestubsformede fod er samlet af to stykker, kummen har næsten halvkugleform og smykkes af 16 rundbuede tunger eller bærerblade adskilt af skarprykkede strenge. Under den øverste kant en hulkel. På skaftet spor af mønje og brunlig maling, jfr. et ønske om afrensning 1889.⁷⁵ Ved en undersøgelse i tårnrummet 1982 i forbindelse med den seneste restaurering konstateredes et †*fontepodium* (fig. 51), sandsynligvis samtidigt med tårnet. Det strakte sig fra midten af vestmuren 175 cm mod øst, hvor det havde en halvrund afslutning. Kun nederste skifte opbygget af munkestensbrokker i mørtel var bevaret. 1944 flyttedes fonten til den nuværende plads i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfade. 1) O. 1550, af messing, tv. 37 cm. I bunden drevet fremstilling af Bebudelsen omgivet af stemplede ornamentter, som også ses i to rækker på fanen. Her findes endvidere et tilsyneladende ovalt stempel, hvori muligvis XP

Fig. 33. Processionskrucifiks fra 1300'ernes slutning (s. 1944). Einar V. Jensen fot. 1945. - *Processional crucifix from the close of the 14th century.*

eller et bomærke, men næppe det hyppigere forekommende RS eller det sjældnere HS.

2) (Fig. 31) muligvis fra o. 1600, af tin, glat, tv. 95 cm. Antagelig det tinfad, der nævnes i inventariet 1647.⁷⁶ På fanen ses små indridsede borter og et bomærke. 1892 ønskedes det store

dåbsfad afslebet og malet med mat lysegrå farve.⁹ 1926 omtales det som malet.²⁰ Ude af brug.

3) Ved restaureringen 1982 anbragtes et glat messingfad med udsparring i bunden til fad nr. 1 og til ny dåbskande (nr. 2).

Fig. 34-35. 34. Korbuekrucifiks fra o. 1250-1300 (s. 1948). NE fot. 1981. - Chancel-arch crucifix from c. 1250-1300. - 35. Prædikestol med malet årstal 1616 på himlen, sml. fig. 37 (s. 1949). Chr. Axel Jensen fot. 1919. - Pulpit with the date 1616 on the sounding-board, cf. fig. 37.

Dåbskander. 1) Fra 1800'ernes sidste halvdel, af tin, 25 cm høj, svarende til bl. a. kanderne i Store Fuglede (s. 1623 med fig. 18) og Jorløse. Under bunden stemplet L. Buntzen, antagelig for Johan Lorentz Buntzen, der fik borgerskab 1874.⁷⁷ 1862 og endnu 1883? burde en dåbskande anskaffes; det skete 1889, men året efter skulle den forandres til en kande med låg. Dette ønske var efterkommet 1892.⁷⁸ 2) Fra 1982, af messing, svarende til den af Bent Ohrt udførte kande i Rørby (s. 1524), som Værsløv har været annekteret siden 1972.

Korbuekrucifiks (fig. 34), fra o. 1250-1300, højde 147 cm. Figuren er fremstillet frontalt, med næsten vandrette, strakte arme og let svaj i knæene; overlagte fødder. Håret falder bølgende ned over skuldrene, om issen udskæring til tkrone; senere er der indboret pigge som fra en tornekrone. Panden er høj, øjenbrynene flade og øjnene tilsyneladende lukkede. Lang, lige

Fig. 36. Detalje af korbuekrucifiks fra o. 1250-1300, sml. fig. 34 (s. 1949). EM fot. 1966. — Detail of the chancel-arch crucifix from c. 1250-1300, cf. fig. 34.

næse og lille mund. Skæg mangler nu. Hænderne, som er delvis fornyede, har altid haft strakte fingre. Den flade brystkasse har kravelignende parti foroven og vandret indskårne, knapt nok modellerede ribben; i det øverste i højre side er skåret vunde. Det knælange lændeklæde har stort overfald i figurens venstre side og lang snip ved højre hofte. En form for vulst foroven må antages at være fjernet; i det hele taget forekommer figuren mærkelig opskåret (fig. 36). Skarprykkede skinneben og strakte fødder, med én nagle igennem, højre øverst.⁷⁹

Af det oprindelige, hvælvede korstræ med glatte kanter er kun bevaret den vandrette og nedre lodrette arm, alle skåret af i enderne; på den vandrette ses rester af evangelistmedaljoner. Den nedre var indtil 1982 suppleret med fyrretræ svarende til en øvre arm over korsskæringens cirkelfelt. Disse tilføjelser fjernedes.

Krucifikset står med mørk egetræsmaling; på den øvre korsstamme er med versaler malet: Inri, og på bagsiden er tynde farvelag (rødbrunt og gråt). 1862 i skibet,⁹ før 1982 på tårnrummets nordvæg, derefter flyttet til kapellets nordvæg.

Prædikestol (fig. 37), med malet årstal 1616 på himlen, udført i samme værksted som altertavlen (s.d.). Stolen er på fire fag med samtidig himmel og opgang fra 1944. Kurvens felter adskilles af koblede, toskanske søjler med diamantbosser i prydbæltet. I storfelterne er der arkader, hvis omløbende ramme og bueslag smykkes af slyngbånd, afbrudt af listekapitæler; i sviklerne rosetter. Øverst i hvert felt ses æggestav over såkaldt jysk tandsnit.⁸⁰ Under storstykkets søjler har postamentet vinkeldannede fremspring, sandsynligvis oprindelig med bosse, jfr. Raklev (s. 1392, fig. 23), der yderligere har bevaret hængestykker i form af oprulde volutter. Gesimsens glatte frise er gennemløbende, derover tandsnit og pærestav.

Af himlens seks sider er den ene lidt længere end resten, hvilket også gælder det listeindrammede felt med roset midt på den i øvrigt glatte underside. På hver af de frie sider sidder topstykke formet som trekantgavl; men volutter og drejede spir, som utvivlsomt har været anbragt på hjørnerne samt hængestykker, mangler nu.

Fig. 37. Prædikestol med malet årstal 1616 på himlen, fotograferet efter fremdragning af de oprindelige apostelmalerier, sml. fig. 35 (s. 1949). Einar V. Jensen fot. 1944. - Pulpit with the date 1616 painted on the sounding-board photographed after the original depictions of the apostles came to light, cf fig. 35.

Stolen hviler på en søjle udført i forbindelse med restaureringen 1944, da også opgangen fornyedes, hvorefter den kun består af trappetrin og en håndliste ved væggen. Samtidig fjernedes en underbaldakin fra 1832 og den jævndrende opgang med spinkle balustre (fig. 35). Desuden sænkedes stolen ca. 25 cm, og den flyttedes mod øst, bort fra vinduesnichen op ad væggen.

Stafferingen er den oprindelige, på kridtgrund, fra 1616, som blev fremdraget 1944. Rameværket er detaljeret malet med anvendelse af rødt, sort, forgyldning, rød og grøn sølvlasur. Søjleskafternes farve veksler mellem skiftevis hvid og gulbrunlig marmorering med

Fig. 38. Indgangspanel sammensat af stolestadelåger fra o. 1600 (s. 1950). NE fot. 1989. - *Entrance panel pieced together from pew doors from c. 1600.*

rødlige årer. På base, kapitæl og ringe er brugt sort, grønt, rødt og blå samt sølvlasur.

I storfelterne ses stærkt opmalede, naive evangelistmalerier, hvis navne opgives med hvide versaler på hver side af hovedet, regnet fra øst: »S: Math(æus)«, »S: Marc(us)«, »S: Lvcas« og »S: Ioha(nnes)«. Mattæus bærer gul dragt med rødt ærme, englen hvidlig med gule vinger. Markus har grøn underdragt og gullighvid overkjortel med kraplakagtige skygger, Lukas gul underkjortel og rød overkjortel, Johannes rød underkjortel og grøn overkjortel. I postamentfelterne er med gylden fraktur på sort bund malet: »Wille I Lyde Mig Da skulle I nyde Ladtzens (landets) gode: Men Wille i Icke Oc ere wlydige da skulle I ædis aff Suerd Thi Herrens Mund siger det Esaia 1«. Det sidste felts indskrift fornyet. I gesimsfrisen læses: »Huo Eder Hører Han Hører mig, Oc Huo Eder Foracter Hand foracter Mig Lucæ.« (Luk. 10,16) og i himlens frise: »Sandelig Jeg siger eder, Der som Nogen Holder Mit Ord, Hand skal icke See Døden Euindelige Joha(nnes) 8,(51) Anno 1616«. ⁸¹

I himlens trekanttopstykker er malet kerubhoved på lys blålig bund, formentlig som erstatning for skårne, jfr. gruppens øvrige stole.

†*Timeglas*, anskaffet 1662. ¹⁷

Stolestaderne stammer i hovedsagen fra 1944, da der opstilledes nye gavle hver med to kannede pilastre svarende til de gamle fra o. 1600. Af disse er en halv snes bevaret vestligst i kirken. Enkelte jævnaldrende *låger* (fig. 38), som ikke nødvendigvis er udført på én gang, har fundet anvendelse som indgangspaneler. De har glat arkadefelt, i øst flankeret af pilastre med skællagte skiver, i vest med omløbende ramme smykket af rankeværk. I sviklerne tilsvarende bladværk eller indskåret geometrisk treblad. To låger lukker kvindesidens stole mod nordkapellet. På den ene ses opmalet indskrift med versaler: »Hvesqvindenis Stoele«; 1919 læstes på den anden: »Birkinde« (antagelig Birkendegård). 1919 egetræsfarvede, siden 1982 malede med to grå farvetoner.

1669 repareredes stolene med en del nye døre, og sæderne, som næsten alle var faldet ned, blev fastgjort eller fornyet. ¹⁷1809 manglede fem stole sæder, antagelig de fem, der 1813 var repareret. ⁷³

Et sæt *†gavle* fra 1837 ⁸² svarede stort set til de gamle, dog havde de, som det endnu ses i Viskinge, en drejet knap over kapitælerne. Til dette stolesæt hørte også døre med enkle, rektangulære fyldinger. Disse fjernedes 1885, men syv ligger på våbenhusloftet. 1886 blev sæderne

gjort bredere, og ryglænene anbragt i en mere bekvem stilling.⁹ 1919 beskrevet som egetræsmalede.

Stol, antagelig fra 1700'rne,⁸³ til præsten. Enkel, landlig stol med høj, lige ryg, der ligesom vangerne har tungede udsavninger foroven. Lysegrå. Formentlig den lænestol af træ, der 1862 stod i sakristiet sammen med et lille bord.⁹ Nu i niche i nordre korbuevange.

En *†degnestol*, fra o. 1600, stod 1862 i koret.⁹ Forsiden, der 1919 synes at være det eneste bevarede, beskrives da som et simpelt renæssancepanel med æggestav-tandsnit gesims. På fotografiet taget før restaureringen 1944 ses i skibets nordøsthjørne et panel, som sandsynligvis er det samme; under gesimsen havde det profillisteindrammede, firkantede fyldinger i to rækker over hinanden.

Fig. 39. Pengeblok fra 15-1600'rne (s. 1951). NE fot. 1981. - *Alms post 16th/17th century.*

Fig. 40. tPengetavle fra 1800'ernes begyndelse (s. 1952). EM fot. 1966. - *tCollection tray from the beginning of the 19th century.*

Bænke, sandsynligvis fra 1883, da nordkapellet indlemmedes i kirkerummet. Malet i to grå farvetoner.^{20†Bænke}. Langs væggene i den vestlige del af tårnrummet stod der indtil 1944 tre løse bænke. To faste bænke uden rygstød, nævnes i koret 1862.⁹

Skamler. 1) 17-1800'rne, læderbetrukket. 2) 18-1900'rne, med rødt fløjl. På våbenhusloftet.

Skab (sml. fig. 16), fra o. 1600, af fyr, 103 x 55 cm, muligvis oprindelig et verdsligt skab, som uvist hvornår har fundet anvendelse i arrangementet omkring alterbordet, hvor det omtales 1919, og hvorfra det 1944 fjernedes og flyttedes til sakristiet. Siden 1982 på våbenhusloftet. Skabet fremtræder umalet.

†*Skab*. Omtalt i beskrivelse af kirken 1862⁹ og igen i forbindelse med istandsættelsen 1944, da arkitekten foreslog, at skabsdør og karme i den lille niche i sakristiets nordvæg (se s. 1932) fjernedes. Skabet skimtes på fotografi fra 1919.

Pengeblok (fig. 39), fra 15-1600'rne, af eg, med nyere låge i forsiden og ny underdel. Den gamle del er 68 cm høj. Under det nedre jernbånd er blokken affaset på alle sider; denne del, som indtil sidste restaurering var stærkt medtaget af råd, antagelig på grund af nedgravning i gulvet, har utvivlsomt været længere. Også den oprindelige bagside er stærkt medtaget og repareredes 1982 med træmasse. Blokken sikres af fire vandrette jernbånd foruden lågens tre hængselbånd fra

Fig. 41. Dørføj nr. 1, fra 1500'nes første halvdel (s. 1952). EM fot. 1966. - Door no. 1 from the first half of the 16th century.

forskellig tid. Den øverste del, som ligeledes dækkes af et jernbånd, er trukket to cm ind. I den jerndækkede overside en pengeslids. Spor af grønlig maling. 1862 i skibet.⁹ Fandtes 1919 henlagt på våbenhusloftet. I hvert fald siden 1944 i våbenhuset, ved døren til skibet.

†*Pengetavle* (fig. 40), antagelig fra begyndelsen af 1800'rne, af fyr, med udsavet rygskjold og lukket skuffe. Drejet håndtag. Formentlig en af de tre tavler i koret, der nævnes 1862.⁹

Pengebøsse, fra 1800'rne, af messing, med hank på siden og pengeslids i låget, som den i Viskinge (s. 1887). 1862 på et stativ i våbenhuset.⁹ 1989 i skab i sakristiet.

Dørføje. 1) (Fig. 41) samtidig med sakristiet, bestående af tre brede og en smallere planke sammenholdt af tre vandrette revler med affasede kanter og store jernsøm. Foroven er tilsat to yngre stykker fyrretræ, som er tilpasset den fladbuede døråbning, og forneden et nyt bræt. En stor, indfældet, nyere jernlås dækker over spor af en ældre. På den side, der vender mod koret, er uden på gangjernene slået glat ramme-

værk med profiler omkring to gange tre fyldinger med ens, enkelt foldeværk, sml. f. eks. døren fra 1529 i Fyrendal (DK. Sorø s. 1076) og den beslægtede i Store Fuglede (s. 1629, fig. 28). Foroven og mod øst, hvor låsen sidder, ses senere tilføjet bræt. Oprindelig *dørring* (fig. 42). Nyt håndtag. Egetræsmalet på begge sider.

2-5) De øvrige dørføje er nyere og står gråmalede såvel ude som inde. Mellem våbenhus og skib fra 18-1900'rne, flammeret mod våbenhuset. Tidligere brun. Tårndøren, fra 18-1900'rne, umalet indvendig. Indgangsdøren til våbenhuset, fra 1900'rne, tidligere brunmalet mod våbenhuset, lakeret udvendig og endelig døren til sakristiet, fra 1900'rne, tidligere brun indvendig.

†*Pulpitur* er nævnt 1830.⁶⁹

Orgel, 1966, af standardtype »Ishøj« med fire stemmer og ét manual, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Disposition: Gedakt 8', Principal 4', Rørføjte 4', Oktav 2'. I buen mellem skibet og nordkapellet, 1982 flyttet til tårnrummet. †*Harmonium*, 1914, leveret af Petersen & Steenstrup, København.⁸⁴ Opstillet på podium i buen mellem skibet og nordkapellet.

Salmenummertavler, fra 1944, glatte, hvidmalede, med søm til metalnumre. De ældre tavler,

Fig. 42. Dørring på dørføj nr. 1, sml. fig. 41 (s. 1952). EM fot. 1966. - Door ring on door no. 1, cf. fig. 41.

fra 1800'rne, indrammes af smalle rundstavlister og har udsavet topstykke med fladt cirkelornament som det, der fjernedes fra stolegavlene ved restaureringen 1944. Til at skrive på med kridt (sml. fig. 35), 1902⁹ blev tre nummertavler forlænget, jfr. de bevarede henlagt i bæk i våbenhuset og på loftet.

Lysekroner, muligvis fra 17-1800'rne. Den lille krone har seks arme hvorimellem pyntearme, midtdelt hængekugle med bort og dråbeliggende nedhæng. Tidligere i koret, siden sidste restaurering over døbefonten. De øvrige lysekroner, i barokform, kan være ophængt 1915, da der blev indlagt »lysanlæg« i kirken.²⁰ 1982 anbragtes pendler i loftet ved korets nord- og sydvæg.

Kirkeskib, ophængt 1971, model af skoleskibet »København«, udført af tidligere sømand Erik Rasmussen. I skibets østligste hvælvfag.

†*Hatteknager*, af træ, på nordkappellets østvæg og våbenhusets sydvæg, fjernet 1944.

Klokker. 1) (Fig. 43) støbt 1757 af Michael Carl Troschell, København. Tvm. 85 cm. Latinsk indskrift med reliefversaler om halsen: »Soli deo gloria me fecit Michael Carl Troschel Hafniæ Ao 1757«. På legemet dansk giverindskrift: »Bekostet af hr Christian greve af Lerche til Lerchenborg og Callundborg Laagaard Birchende Davrup og Astrup Westerbye og Aunsøe gaarder. Ridder af Elephanten, general af Cavalleriet - og hans frue, frue Amalia Magdalena Carolina Christiana fød grevinde af Leininge Westerborg Ao 1757«. På modstående side våben for Lerche. Over og under indskriften på halsen ses bort med rokokkoornamenter som på klokken fra 1761 i Tuse (s. 614, fig. 35). 1894 udbedrede klokkestøber Ohlstrøm i Sverige en revne, hvorefter klokken havde genvundet sin vellyd.⁹

2) 1893, støbt af J. H. Hellerung, H. Gamst & H. C. Lunds Eft. København 1893. Tvm. 102 cm. Indskrift med versaler mellem rammelister og under akantusbladfrise, på latin: »Soli deo gloria«.

Begge klokker ophængt i slyngbom.

†*Klokker*. 1647 og 1695 nævnes to klokker i tårnet.⁴⁵ 1757 skænkedes to klokker af grev Lerche, jfr. nr. 1. 1791 var den store klokke revnet,⁸⁵

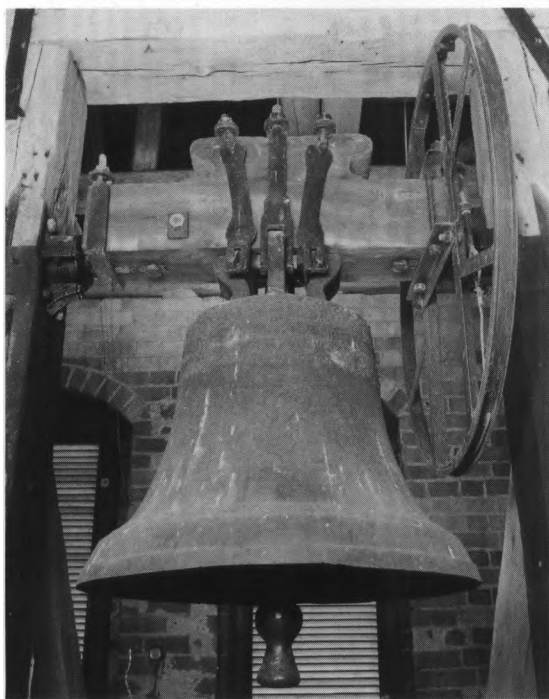

Fig. 43. Klokke nr. 1, støbt 1757 af Michael Carl Troschell (s. 1953). NE fot. 1981. - Bell no. 1, cast in 1757 by Michael Carl Troschell.

men først 1889 blev den taget ned og sendt til omstøbning med henvisning til ministeriets cirkulære om bevaring af de gamle klokker.⁸⁶ Tvm. ca. 123 cm. Klokken og dens indskrift var identisk med den bevarede lille klokke. Den ønskedes omstøbt til en klokke af samme vægt og med samme indskrift; sidstnævnte ønske er indfriet.

Klokkestol, muligvis samtidig med tårnet, af eg, med to skråstivere til hver side og krydsbånd under klokkerne.

GRAVMINDER

Mindetavle (fig. 45). O. 1850, opsat af husmand Peder Pedersen over sønnen, Christen Pedersen af Asmindrup, *8. okt. 1825, indkaldt 1848, †25. juli 1850 i »Afæren« ved Overstoy. Savnet af forældre og farbroderen, gårdmand Christen Pedersen, af hvem han var elsket som af hans egen far. Den niende blandt søskende, tre søstre modtog ham i evigheden, to brødre og tre sø-

Fig. 44-45. 44. Gravtræ over Karen Olufsdatter, †1619, gift med sognepræst Anders Jensen, og deres to sønner, Daniel, †1618, og Peder Vinstrup, †1619 (s. 1956). 45. Mindetavle over Christen Pedersen af Asmindrup, †1850 ved Isted (s. 1953). Einar V. Jensen fot. 1944. - 44. Wooden tomb-slab of Karen Olufsdatter, †1619, wife of Reverend Anders Jensen, and their two sons, Daniel †1618, and Peder Vinstrup, †1619. 45. Memorial tablet for Christen Pedersen of Asmindrup, †1850 in the battle of Isted, Schleswig.

stre overlevede ham. Ovennævnte soldat Christen Pedersen af 13. linie infanteribataljons andet kompagni nr. 263 hviler i Overstoy ved Idstedt.

Tavle af træ, 82 x 48 cm, med udsavet kors foroven. Under øvre fladrundbue er malet en infanterist i stedet for et oprindelig påklistet billede. Gravskrift med hvid fraktur på sort bund; den profilerede ramme lysegrå. På våbenhusets nordvæg.

Gravsten. 1) (Fig. 46) 1651. Antoni Møller, Marren Anckersdaater. Indskrift med reliefversaler på rammen, navnene foroven, årstallet forneden. Grå kalksten, 200 x 144 cm. Fremstillingerne på den store billedsten har forlæg i hovedtitelbladet fra Christian IV. s bibel, et kobberstik udført af Simon de Pas 1633.⁸⁷

Stenen er inddelt i tre vandrette felter, adskilt af springlister med forkrøpning over og under det centrale, men tomme, skriftfelt.

Øverste felt indeholder tre fremstillinger. Til venstre ses Moses med lovens tavler (fig. 49a); bag ham ledeskyen, samt den ophøjede kobber-

slange. I midten Korsfæstelsen flankeret af Maria og Johannes.⁸⁸ Kristus på korset hænger i strakte arme, og hælder hovedet mod højre skulder; han bærer flagrende lændeklæde. Maria løfter de foldede hænder og ser op på Kristus. Johannes, med langt hår og glorie, holder et klæde imellem hænderne. Begge figurer er iført lange folderige dragter. Til højre for Korsfæstelsen Aron i præstedragt og med røgelsekar i højre hånd. Bag hans venstre skulder Pagtens Ark på hvis låg en liggende engel i profil. Stens højre hjørne har været knækket af, og reparationen gennemskærer motivet.

I det midterste felt ses to fremstillinger på hver sin side af skriftfeltet. Til venstre Adam og Eva fremstillet frontalt, dog vender Eva hovedet let mod Adam, hvis ansigt ses i trekvartprofil. Hun rækker ham den forbudte frugt. Adam dækker sit køn med et bælte af blade, Eva dækker sig med en lille gren. Øverst i billedet stikker slangen hovedet ned. Den holder et æble i gabet. Motiv til højre viser Noah ved siden af

Abraham og Isak. De to mænd står som i samtale, Abraham hiver sig i skægget; bag hans nakke ses en del af Noahs Ark.

Stenens nederste felt indeholder tre motiver. Til venstre kong David siddende på en stol. I højre hånd holder han blækhus og pen. Bag ham står harpen, hvis top ender i englehoved, foran ligger en opslået bog på læsepult. Til højre endnu en kongefremstilling, muligvis Josias.⁸⁹ Personen sidder på en stol og har kongekrone og scepter. Foran ham, på en læsepult, ligger en bog, som en yngling blader i. I midten Syndfloden. Fem nøgne kvindeskikkelser er ved at omkomme i bølgerne. Den forreste kvinde knæler på det venstre ben og rækker de foldede hænder mod himlen. En anden er på vej op i et træ. En elefant ses i motivets øverste venstre hjørne.⁹⁰ I baggrunden Noahs Ark under tunge regnskyer, foran arken svømmer en hest.

Over syndflodsscenen er hugget en frise med tre våbenskjolde flankeret af initialer (fig. 49b). Omkring det midterste A M for Antoni Møller, til venstre H P for hans første hustru Hennicke

Pofvelsdatter,⁹¹ til højre M A for Maren Anckersdatter. I våbenhuset, 1926 ved nordvæggen,²⁰ 1982 flyttet til østvæggen.

2) (Fig. 47) o. 1781. Ole Henningsen, forpagter på Birckendegaard, *16. marts 1710 i Hornsherred, Ferslev sogn, Røyerup bye. Gift første gang med Anna Magaretha Boedemann, *23. marts 1718 i Forreveile i Aodsherredet, †13. maj 17[3 eller 5]9, anden gang med Elisabeth Nielsdatter, født i Synder [Gislinge],²⁰ †13. aug. 1764. Efterlod sig en søn fra første, samt en søn og en datter fra andet ægteskab, t14. maj 1781. Grå kalksten, 205 x 131 cm. Indskrift med fordybede store bogstaver i kursiv indenfor bladkrans på stenens nedre halvdel. I hjørnerne evangelistsymboler med skriftbånd: »S. Matteus« og »S. Marcus« foroven, »S. Lucas« og »S. Johannes« forneden. På stenens øvre del et reliefhugget krucifiks, stående på et dødningshoved. Ved korsets fod kommer en slange krybende. Til højre på stenen, under Markusløven, en strålende sol (Gud), og umiddelbart herunder en palme (Paradis). Under skriftfeltet en engel.

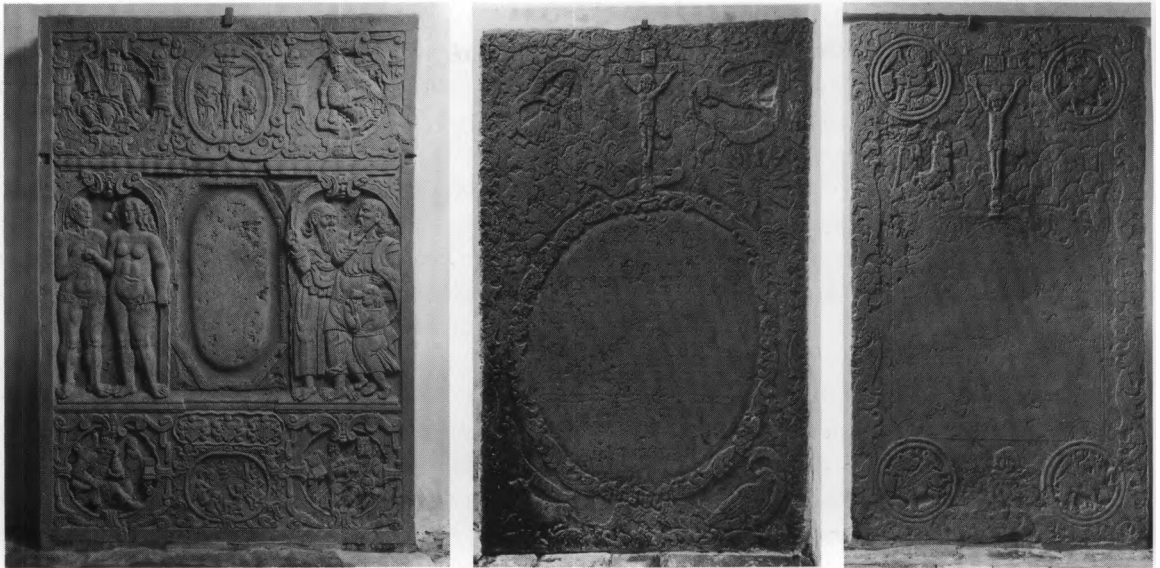

Fig. 46-48. Gravsten. 46. Nr. 1, fra 1651 over Anton Møller og Maren Anckersdatter (s. 1954). 47. Nr. 2 over forpagter på Birkendegård, Ole Henningsen, †1781, med første hustru, Anna Margaretha Boedemann, †17(5)9, og anden hustru, Elisabeth Nielsdatter, †1764 (s. 1955). 48. Nr. 3 over sognepræst Daniel Riemann, †1781, og hustru Marie, født Bornich (s. 1956). NE fot. 1981. - Tombstones. 46. No. 1, 1651 of Anton Møller and Maren Anckersdatter. 47. No. 2 of the leaseholder of Birkendegård, Ole Henningsen, t1781, and his first wife, Anna Margaretha Boedemann, †17(5)9, and his second wife, Elisabeth Nielsdatter, †1764. 48. No. 3 of the Reverend Daniel Riemann, †1781, and wife Marie, née Bornich.

Motiverne på stenens øverste del er indhyldet i skyformationer og har akantusramme. Udført i samme værksted som nr. 3, og sten nr. 3 fra o. 1769 i Stigs Bjergby (s. 767 med fig. 15) samt nr. 1 fra o. 1777 og tilsyneladende $\dagger$ sten nr. 3 fra o. 1777 i Bregninge (s. 1763 med fig. 65 og s. 1764). Desuden et brudstykke ved Vor Frue kirke i Kalundborg. Siden 1982 op ad våbenhusets vestvæg.

3) (Fig. 48) o. 1781. Daniel Riemann, præst for Vers[løv] og Jørløse menigheder, *24. juni 1731, $\dagger$ l. april 1781, og hustru Marie Riemann, født Bornich, *24. juli 17[23],²⁰ $\dagger$ 17□ efter 16 år og 10 mdr.s ægteskab. Grå kalksten, 225 x 128 cm. Indskrift med fordybede store bogstaver i kursiv på tavleformet skriftfelt. I hjørnerne medaljoner med evangelistsymboler: Mattæus-engel og Johannesørn foroven, Markusløve og Lukasokse forneden. På stenens øvre del et reliefhugget krucifiks hvilende på et dødningehoved. Til venstre for krucifikset en knælende mand (afdøde) foran en palme i hvis top der sidder en fugl (Paradis). Motiverne på den øverste del af stenen er indhyldet i skyformationer, og til højre for korset stikker en hånd ud af skyen og holder en kongekrone frem mod Kristus. Under skriftfeltet en engel. Stenen indrammes af akantusranke. Udført i samme værksted som nr. 2 og de der anførte sten. Siden 1982 op ad våbenhusets østvæg.

Gravtræ. O. 1619. Care(n) Olvfsdather, født i Helsingør præstegård, t6. dec. 1619, 28 år gammel. Gift på niende år med Anders Jensøn, præst i Vesløv. Under træet ligger desuden deres to sønner begravet: Daniel Andersøn, t7. jan. 1618, 7 uger gammel, og Peder Vinstrup, t30. dec. 1619, 1/4 år gammel. Nederst bomærke eller sammenskrevet H A I, i så fald for hr. Anders Jensen. Af eg, 180 x 75 cm. Indskrift med fordybede versaler, fyldt med bly. Træet (fig. 44) er forkortet i begge ender, eftersom der i hjørnerne er rester af cirkelfelter med reliefskårne engle, foroven er bevaret det nederste af vingerne, forneden hovederne. Længs kanten bort af skællagte skiver. I korgulvet, foran alterskranken.⁹²

Mindekrans, »Det sidste Farvel. Fra samtlige Arbejdere paa Aldersro«. Sølvkrans af laurbær-

blade til den ene side og egelev til den anden, sammenholdt af bånd, hvorpå graveret fraktur. På ny egetræsplade. Hang 1966 på arkaden til nordkapellet. Nu henlagt i bæk i våbenhuset.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1847. Philip Christopher Fraas, ejer af Værsløvgård, *22. aug. 1766, t29. jan. 1847. Marie Elisabeth Fraas, f. Koefoed, *30. marts 1772, t9. febr. 1837. Wilhelmine Fraas, *27. maj 1813, t19 juli 1903. Sort blankpoleret granitsten med fordybede versaler. Nord for kirken mellem sakristi og kapel.

2) O. 1872. Carl Ludvig Mohr, sognepræst i Værsløv, $\dagger$ 10. maj 1872. Opsat af menigheden. Rektangulær marmorsten med fordybede, sortmalede versaler. Henstillet i kirkegårdens nordøsthjørne.

3) O. 1885. S. F. Saabye, *9. sept. 1818, t5. febr. 1885. V. P. F. Saabye, *1. maj 1870, t27 maj 1891. Lærer Saabye's familiegravsted. Sort blankpoleret granitsten med fordybede versaler. Ved siden af nr. 1.

Støbejernskors, o. 1878. Gerda Elisabeth Lund, *15. jan. 1874, t3. marts 1878. Indskrift med reliefversaler på forsiden af den kasseformede

Fig. 49a-b. Detaljer af gravsten nr. 1 (sml. fig. 46). a. Moses med lovens tavler, b. Noahs ark og derover tre våbenskjolde med initialer: HE for Hennicke Povlsdatter, AM for Anton Møller og MA for Maren Ankersdatter (s. 1954). NE fot. 1981 og 1989. - *Details of tombstone no. 1. a. Moses with the Tables of the Law. b. Noah's Ark and above three coats of arms with initials: HE for Hennicke Povlsdatter, AM for Anton Møller and MA for Maren Ankersdatter.*

fod. De to kortsider har påsatte plader med samme skrift. Til højre: Elisabeth Johanne Louise Denker, *30. marts 180[1], †21. aug. 1861. Til venstre: Helga Marie Elisabeth Lund, *25. dec. 1879, †7. marts 1881. 120 x 70 cm. Selve korset har gennembrudt dekoration af blomster og blade.⁹³ Sydvest for kirken.

To gravsteder syd for kirken og et i kirkegårdens nordvesthjørne hegnes af *støbejernsgitre*. På det syd for tårnet, støbt plade med reliefversaler: Familien Frimodt 1882-1926. På det i kirkegårdens nordvesthjørne, støbt plade hvorpå relief-tal: 1898-1999. De to gravsteder syd for kirken har ingen gravminder, kun beplantning.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. *Pastoratsarkivet*. Værsløv-Jorløse pastorat. Liber datus 1738-1821, 1821-61. - Synsprotokol for Værsløv kirke 1862-1926. - *Ved embedet*. Værsløv kirkes protokol 1926-19(86). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Cirkulære til biskopperne 1890. Indberetninger ved V. Borch 1892 (klokke), P. Hauberg 1895 (bygning og inventar), Chr. Axel Jensen 1919 (bygning og inventar, med tilføjelser ved Elna Møller,

Erik Moltke og Thora Fisker 1966 samt Marie-Louise Jørgensen og Birgitte Skov. 1981), Einar V. Jensen 1941 og 1945 (altartavle, prædikestol, krucifiks og mindetavle), Chr. Axel Jensen 1944 (notater vedr. restaureringen), Mogens Larsen 1979 (inventar), Niels Ole Funder Buch 1982 (inventar), Verner Thomsen 1982 (inventar), Lucien Hecklen 1982 (gravtræ) og Birgit Als Hansen 1982 (gulv og murværk). - Ved udarbejdelse af beskrivelserne har redaktionen kunnet benytte rapporter, tegninger, fotografier m.v. i private arkiver, tilhørende arkitekterne Marinus Andersen (ved Mogens Andersen) og Jan Gehl. - Bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Hugo Johansen, inventar ved Marie-Louise Jørgensen og gravminder ved Anders Holm Rasmussen. Knud Prange har været konsulent vedr. heraldiske spørgsmål. Redaktionen afsluttet 1989.

Tegninger. NM2. Plan og opmåling af vindue ved Aage H. Mathiesen 1895. - Tegning af relikviekapsel ved P. Linde 1944. - Plan ved Per Godtfredsen 1966. - Skitse af triumfgavlens østside ved Elna Møller 1966. - Seks tegninger med alternative forslag til indretning af kor og våbenhus samt opstilling af font ved Jan Gehl 1979 (tryk). - Plan med spor af oprindelige muråbninger i nordkapel ved Morten Aaman Sørensen 1982. - Undersøgelse af gulve i kor og tårnrum ved Birgit Als Hansen 1982. - Fire tegninger vedr. stabilisering af sakristi ved E. Troelsgaard 1982. - To kalkere fra altartavle, usign. ud.

Litteratur. Anne Marie Balle: Nænsom restaurering af Værsløv kirke - hovedaksen fremhæves stærkt, i dpa. danske praktiserende arkitekter, nr. 2, 1987, s. 42-45.

¹ Roskildebispens jordebog s. 163.

² Repert. nr. 7459 og samme, 2. rk. nr. 5562 og 11645.

³ Landebogen s. 129.

⁴ Dette nævnes udtrykkeligt 1647 og 1695, jfr. LA. Stiftsprovstearkivet. 1647-1783. Herredsbog.

⁵ Kronens Skøder III, 297.

⁶ LA. Bispearkivet. 1738-1817. Specielle indberetninger.

⁷ LA. Bispearkivet. 1729-97. Indb. om kirkekøb.

⁸ RA. DaKanc. G119. (1799)-1828. Originale skøder til kongen på jus vocandi.

⁹ LA. Pastoratsarkivet. Synsprotokol 1862-1926.

¹⁰ NM6. Fundprot. 3916.

¹¹ Inv. nr. D 112-20/1982.

¹² 1835 ønskedes kirkegården udvidet, og året efter var et nyt stykke jord udpeget og fundet bekvemt, jfr. note 73. Da biskop Mynster visiterede kirken 7. juli 1848 bemærker han, at »kirkegården udvides, men ligger forsømt«, jfr. Mynster: Visitatsdagbøger II, 63.

¹³ Murermesteren forbrugte 1400 »store mursten«, jfr. note 17.

¹⁴ Den omfattende fornyelse kan være sket o. 1881, da man ønskede ringmuren ved kalkhuset, dvs. redskabsbygningen i nordvesthjørnet fornyet (note 9).

¹⁵ Ved synet dette år ønskedes 14 alen ringmur ind til præstegårdens omsat, jfr. note 9.

¹⁶ De yderste piller har mod gaden blændinger, der nærmest må karakteriseres som en variant af T-korset.

¹⁷ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkegsk. 1661-72. Kalundborg og Sæbygård amter.

¹⁸ Ved synet 1894 bemærkedes, at birketræerne på kirkegården måtte befries for nedhængende grene, jfr. note 9.

¹⁹ Et kalkhus omtales tidligst 1881, da man ønskede ringmuren ved kalkhusets nordre side fornyet, jfr. note 9. Den eksisterende bygning, der er samtidig med fornyelsen af ringmurene, må opfattes som afløser for det nuværende våbenhus, der indtil 1883 benyttedes som materialhus m.v.

²⁰ Ved embedet. Synsprot. 1926-(86).

²¹ Dette fremgår af plan i Marinus Andersens arkiv med skitsering af dørens vestvange, dateret 17. aug. 1943. Arkitekten har endvidere angivet, at østvangen er borthugget ved dørens ændring.

²² Aftryk af forskallingsbrædderne er synlige på den buede oversmig, og fremgår ydermere af, at stikket griber ind over den 44 cm brede åbning.

Fig. 50. Fragment af tkalkmaleri på nordkapellets nordre hvælvkappe, udført o. 1460-80 af det såkaldte Isefjordsværksted (s. 1936). Marinus Andersen fot. 1966. - *Fragment of mural painting on the north cell of the vault of the north chapel painted c. 1460-80 by the Isefjord workshop.*

²³ De fremspringende kampesten i tårnrummet, nord for arkaden, ønskedes 1891 borttaget eller overhugget, hvorfor der nu kun er rester af den afbrudte side-mur syd for arkaden, jfr. note 9. - Også i mellemstokværket er levningerne af det ældste tårns side-mure yderligere reduceret ved indgreb i eftermiddelalderlig tid.

²⁴ Eksempler på typen kendes fra Finderup, Gørlev, Tømmerup (planlagt), Rørby og Svallerup (s. 1155, 1184, 1408, 1501 og 1588). Jfr. desuden Hans Stiesdal: Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s.22.

²⁵ Hverken Butterup våbenhus (s. 62), nordre våbenhus i Solbjerg (s. 1073) eller Højby sakristi (Ods hrd.), der alle har enkeltstående blænding, kan siges at udgøre egentlig beslægtede kompositioner.

²⁶ Et sekundært gavlvindues eksistens aflæses af, at den spidsbuede glugs vanger fra loftsrummet ses at være forhugget. Hertil kommer, at den store spidsbuede blændings bundskifte samt et tilsvarende udsnit af fodlinjens savskifte stod borthugget indtil retablering fandt sted ved restaureringen 1943.

²⁷ Lignende kombinationer kendes f.eks. fra tilbygninger ved Gierslev, Gørlev, Særslev, Bregninge og Viskinge (s. 1121, 1124, 1185, 1691, 1723 og 1862).

²⁸ Det gælder nordkapperne ved Vig og Egebjerg samt langhuskoret i Grevinge. Endvidere kan nævnes våbenhuset ved Stigs Bjergby (s.757).

²⁹ Ifølge synsforretningen 1862 var der året forinden ved kirkens indvendige forskønnelse indsat et buet jernvindue i tårnet, jfr. note 9 og 40.

³⁰ Stenene er gennemgående en anelse kortere end i mellemstokværket og omfatter tillige adskillige gullige sten. Fugerne er stærkt forvitrede og forsynet med en ridsning, som ikke kendes fra mellemstokværket, men heller ikke på den bevarede østre taggavl. Der kan således være tale om en opfugning ved reparationsarbejde.

³¹ Lignende løsninger kendes bl.a. fra Hagested, Gislinge og Tuse (s. 530, 566 og 592).

³² Jfr. Kristina Gottfried og Birte Skov: Vedbygaard, i Bygningsarkæologiske Studier 1984, s. 7-27. Jfr. i øvrigt Raklev kirkes tårn (s. 1380), hvis vestre blændingsgavl svarer til nordfløjens østgavl på Vedbygård.

³³ Jfr. s. 902 og 1310. Endvidere Kvanløse, Sønder Jernløse og Jyderup samt det forsvundne sakristi ved Nørre Jernløse (s. 115, 135, 735 og 91). Sakristiet i Drøsselbjerg kan være opført så sent som 1551 (s. 1310).

³⁴ Dette år indsattes en »ny dør«, jfr. note 69, men oprindelig har sakristiet ikke haft adgang fra det ydre. 1883 ønskedes dørene til sakristiet gjort højere (note 9), hvorfor den nuværende form muligvis skyldes en ændring efter dette år.

³⁵ 1812 ønskedes kirkens kamme istandsat, navnlig på tårnet, jfr. note 73.

³⁶ På Aage H. Mathiesens plan (1895) ses sydvæggens blanding endnu ikke.

³⁷ Jfr. note 38 og 61.

³⁸ NM2. Håndskriftsaml. Indb. vedr. Sjælland til Thura og Hoffman 1755 og 1773, II.

³⁹ LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn.

⁴⁰ RA. Kultusmin. I. Dep. 1848-1916. Journalsager.

⁴¹ Vinduerne er indsat efter beskrivelsen 1895, men før 1919.

⁴² Disse »stuevinduer« blev ofte indsat o. 1800, men fandtes upassende af en mere stilbevidst eftertid, sml. f. eks. Årby (s. 1462 med andre eksempler i note 39). Skibets søndre vindue kan være indsat i 1800'ernes andet årti, idet man 1812 fandt, at et nyt vindue ved prædikestolen var nødvendigt, jfr. note 73.

⁴³ Undersøgelse af tage og tagværker ved arkitekt Mogens Andersen, 18. aug. 1966 (Marinus Andersens arkiv).

⁴⁴ Dette fremgår af arkitekt Marinus Andersens restaureringsforslag, dateret 29. aug. 1940 (Marinus Andersens arkiv).

⁴⁵ Jfr. note 68 og 71.

⁴⁶ 1830 i god stand, 1844 nyt, 1870 fornyet, jfr. note 69. 1881 burde det farves, jfr. note 9.

⁴⁷ Samme motiv med samme placering, men i en anden udformning ses bl. a. på tavlerne i Gierslev fra 1597, Høve o. 1600 og Hyllested malet 1594 (s. 1133 med fig. 22, DK. Sorø s. 794, fig. 5 og s. 876, fig. 4).

⁴⁸ I analogi hermed maledes i nord ved restaureringen 1944 »PEB« for pastor Einar Brønno.

⁴⁹ Se Erik Moltke: Nogle malerier i vore kirker og deres forbilleder, i ÅrbOldkHist. 1955, s. 105-23. Jfr. F. W. H. Hollstein: Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, ca. 1450-1700 og Georg Garde: Danske silkebroderede lærredsduge..., 1961, s. 40 med illustration s. 240.

⁵⁰ Jfr. Georg Garde: Danske silkebroderede lærredsduge..., 1961, s. 280 og s. 40f. Hoefnagel udgav 1590 Missale Romanum, hvorfra forlægget er hentet.

⁵¹ Årstallet 1835, der var malet på nadverbilledets baggrund, skyldes antagelig en fejltydning for 1832, da tavlen ifølge synets notat var opmalet, jfr. note 69.

⁵² Stafferingen 1832 var en opmaling af den oprindelige (jfr. prædikestol). Farverne bestod af hvidt, noget gråt, lyst blåt, kromgult, lyst rødt, lidt skarpt grønt og uægte forgyldning. I stor- og topgesimsens frise var malet ornamenter i antik stil, sml. Orø (s. 877, fig. 11), hvis altertavle 1837 fik nyklassicistiske ornamenter. Derover lå en egetræsmaaling med uægte forgyldning, dog var søjleskafterne hvide. Desuden var brugt lidt rødt og blåt. Det næste lag var en ret mørk egetræsmaaling med bronzering. I postamentet sås forgyldt frakturindskrift, som citerede Matt. 11,28 og i topfeltet Joh. 3,16: Saa haver Gud elsket Verden...

⁵³ Jfr. note 69.

⁵⁴ Gruppen fra Örlunda, nu i Stockholm, anses af Aron Andersson for at være et hjemligt arbejde, jfr. Medieval Wooden Sculpture in Sweden IV, 1975, s. 55. I brev 7. aug. 1941 daterer Poul Nørlund figuren til o. 1300.

⁵⁵ Det forekommer dog sandsynligst ud fra Gud faders håndstilling at forestille sig sønnen stående foran faderen, jfr. bl.a. de to nævnte eksempler.

⁵⁶ S. 69, fig. 11a, s. 210 med fig. 9 og s. 604, fig. 26.

⁵⁷ Jfr. cirkulære af 15. aug. 1882.

Fig. 51. Muret tfontepodium i tårnrummets vestende, jfr. fig. 3 (s. 1934, 1946). Fotograferet under restaureringen 1982 af Birgit Als Hansen. - *Brick tfontepodium in the west end of the tower, cf fig. 3.*

⁵⁸ 1661 nævnes kirkeværgen, Anton Møller, i Biering mølle (jfr. note 17); den kan være identisk med en mølle i Vesterby omtalt i Herredsbog for Skippinge... (jfr. note 68). Sml. i øvrigt gravsten nr. 1.

⁵⁹ Samme bomærke, men i skjoldformet stempel, står for Heinrich Hama i Konstanz (Baden), der omtales 1603, jfr. Marc Rosenberg: *Der Goldschmiede Merkzeichen*, Frankfurt 1923, II, nr. 2926.

⁶⁰ I købstæderne håndhævedes stempelforordningerne mindre strengt, hyppigst optræder mestermærket alene, selv om der kendes et bymærke. Mindre genstande behøvede ikke - heller ikke i København - bymærke.

⁶¹ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁶² Jfr. note 71. Præsten døde 2. marts 1695 og hustruen 1711.

⁶³ Jfr. note 69 og 73.

⁶⁴ DK. Sorø s. 207 med fig. 19 og s. 760 samt DK. Holbæk s. 744, fig. 15.

⁶⁵ Blandt krucifikser med mere eller mindre velbevaret relikviegemme kan nævnes Snesev (DK. Sorø s. 545 med fig. 7), Strø, hvor hullet senere er dækket af en træprop, og Ferslev, hvor en fordybning i brystkassen er tolket som resterne af et relikviegemme (DK. Frborg. s. 1498 med fig. 18-19 og s. 2770, fig. 12).

⁶⁶ Jfr. Aron Andersson: *Medieval Wooden Sculpture in Sweden*, IV, Stockholm 1975, s. 256 og 25.

⁶⁷ Over den oprindelige staffing lå en egetræsmaaling med bronzeret lændeklæde og øverst et farvelag bestående af rødlig hudfarve, brunsort hår og skæg, lyst blåt lændeklæde, egetræsådet tornekrone og korstræ.

⁶⁸ LA. Skippinge hrd.s provsti. 1647-1783. Herredsbog.

⁶⁹ LA. Skippinge og Ods hrdr.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

⁷⁰ Jfr. note 9 og 20.

⁷¹ LA. Bispearkivet. Skippinge hrd. 1617-1820.

⁷² Nærmere herom hos P. Severinsen: *De rette Meseklæder*, 1924, se også Kirkeordinansen 1537/39 ved Martin Schwarz Lausten, 1989, s. 166, note 65.

⁷³ LA. Pastoratsarkivet. Liberaticus. 1738-1861.

⁷⁴ Jfr. Mackeprang: *Døbefonte* s. 412 og Oscar Reutersvärd: *Paradisets källa och de svenska »Paradisfuntarna»*, Lund 1967, der henfører fonten til type la, Visbygruppen.

⁷⁵ 23. maj dette år udsendtes et cirkulære om fontenes befrielse for maling.

⁷⁶ Gierslev kirke ejer et lignende glat fad skænket 1623 (jfr. s. 1139). Dets stempler synes ikke at kunne identificeres med Værsløvfadets.

⁷⁷ Jfr. Poul Halkjær Kristensen: *Danske tinmærker*

ved Holger Rasmussen, 1987, s.55. Om Buntzen, se Flemming Steen Nielsen: *Buntzens kandestøberi*. Blade af historien om et forsvundet håndværk, i Danmarks tekniske museum. Årbog 1986, s. 5-31.

⁷⁸ Jfr. note 69 og 9.

⁷⁹ Beslægtet med Torslunde (DK. Kbh. Amt s. 522, fig. 9) og Oppe Sundby (DK. Frborg. s. 2297, fig. 9). Korstræet ligner det i Asnæs (Ods hrd., Holbæk amt).

⁸⁰ Jysk tandsnit betegner flade tandsnit i to eller tre rækker over hinanden, jfr. Chr. Axel Jensens indb.

⁸¹ Over den oprindelige staffing lå et lag svarende til altertavlens fra 1832, dog med bibeholdelse af evangelistmalerierne, som var stærkt opmalede, især Lukas og Johannes. Søjlerne var hvide, postamentfremspringene grå med blå felter, de vandrette led hvidgrå, blegrode, blå, gulbrune med forgyldning på enkelte led. Underbaldakinen, som var jævndrende med dette farvelag, var lys grågrønlig med blå marmorering. I himlens trekantgavle var malet kerubhoveder, undersiden havde blå farve med forgyldte stjerner, frisen lys gråblå med marmorering. Kurvens friseindskrift var opmålet med uægte guld. Herover lå tre lag egetræsmaaling, hvor indskrifterne var malet først med uægte guld derover med bronze og øverst med uægte forgyldning.

⁸² Jfr. note 73 og 69. 1832 var der fremsat ønske om maling af stolene og fornyelse af nogle.

⁸³ Sml. bæk fra o. 1747 i Vejby (DK. Frborg. s. 1306 med fig. 29).

⁸⁴ Petersen & Steenstrup: *Harmoniumsfortegnelse* 1915. Harmoniet bekostedes ved frivillige gaver og udbyttet af et par festlige sammenkomster i præstegårdshaven (note 20).

⁸⁵ RA. DaKanc. F47. Indb. fra gejstligheden om kirkernes tilstand.

⁸⁶ Cirkulære til biskopperne 26. april 1889 om at forebygge omstøbning eller forandring af de gamle kirkeklokker.

⁸⁷ H. D. Schepelern: Simon de Pas og andre kobberstikkere omkring Christian IV, i *Kunstmuseets Aarskift* 1951, 1952, s. 1-45.

⁸⁸ Dette motiv findes ikke i forlægget.

⁸⁹ I forlægget er bogen foran kongen opslået på 2 Kong. 23, der omhandler Josias' reformation.

⁹⁰ Elefanten findes ikke i forlægget.

⁹¹ Antoni Møller var 1642 gift med Hennieke Pofvelsdatter. Han får 28. nov. dette år bevilget livstidsfæste på Birkendegård. Jfr. *KancBrevb.*

⁹² I forbindelse med kirkens restaurering løftedes gravtræet 1944. Under det fandtes jord, men ingen gravkælder.

⁹³ Se Aase Faye: *Danske Støbejernskors*, 1988, kat. nr. 319, s. 137 med fig. 226.